

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи
Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Освітньо-професійна програма «Психологія. Практична психологія»
Спеціальність «053 Психологія»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На здобуття освітнього ступеня магістр

Гендерні особливості вербальної агресії

студента/студентки Литвинової Ірини Юріївни
(прізвище, ім'я, по батькові здобувана освітнього ступеня)

Науковий керівник канд. психол. наук, доцент Кошова І.В.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Рецензент канд. психол. наук, доцент Ковтун А.Ю.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Рецензент канд. психол. наук, доцент Гетьман Т.О.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

професор Папуча М.В.

_____ (підпис, дата)

Ніжин – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ.....	6
1.1 Психологічний аналіз феномену агресії	6
1.2 Визначення поняття «вербальна агресія». Причини та види вербальної агресії	9
1.3 Основні форми прояву вербальної агресії	16
РОЗДІЛ II. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ.....	29
2.1 Гендер і агресія	29
2.2 Гендерна специфіка вербальної комунікації	35
2.3 Особливості гендерної вербальної агресивності	38
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	45
3.1 Методика і методи дослідження гендерних особливостей вербальної агресії	45
3.2 Результати дослідження гендерних особливостей вербальної агресії	48
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	62
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

У міжособистісній взаємодії ми проводимо значну частину свого життя, саме суспільство встановлює соціальні норми поведінки, у ставленні до яких людей розподіляють на добродесних і тих, хто цих норм не дотримується. У рамках останніх подій у світі, нашій країні та дрібних соціальних групах помітним є збільшення рівня агресивних виявів.

Агресивність серед усіх індивідуально-особистісних особливостей є однією з основних, які відображаються на якості соціального життя та побуту кожної людини. Цим спричинена подвоєна увага психологів упродовж останніх десятиліть до проблем агресії.

Агресивність, в сучасній психології, визначається як порівняно стійка межа особи. Будучи біологічно детермінованим, рівень агресивності у людському середовищі зазнає деяких змін і визначається як ступінь соціалізації, так і етнокультурна норма, вимога, установка.

Якщо агресія, як феномен психічний і соціальний, часто є предметом досліджень, то гендерні відмінності в агресії вивчено мало. Кожній гендерній ролі властиві певні риси, які є відтворенням наявної стереотипізації мужності та жіночності.

Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед яких такі дослідники як Є.П. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш.Берн (підпорядкування гендерним нормам), Є.Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем).

Дослідженню феномену агресії, агресивної поведінки людини у психології присвячено багато монографій, оглядових публікацій, дисертаційних робіт. Ряд відомих українських науковців зробили вагомий внесок у дослідження сутності агресії (Н. В. Алікіна, В. І. Барко, А. Ф. Зелінський, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, В. М. Синьов, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та

ін.). Загальні аспекти агресивної поведінки людини, її сутність і витоки ґрунтовно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені (Л. М. Аболін, А. Ассінгер, А. Бандура, Ф. Б. Березін, Л. Берковіц, Р. Берон, О. О. Бодальов, І. Б. Бойко, Л. Ф. Бурлачук, В. В. Горінов, І. В. Горшков, Д. М. Давидов, Є. Г. Дозорцева, М. О. Качаєва, Є. Керрол, С. Л. Кравчук, І. В. Крук, К. Лоренц, Л. О. Пережогін, Ф. Ріман, Д. Річардсон, О. М. Столяренко, Б. В. Шостакович та ін.).

Об'єкт дослідження: вербальна агресія.

Предмет дослідження: гендерні особливості вербальної агресії.

Мета дослідження: дослідити гендерні відмінності у виявленні вербальної агресії.

Гіпотеза дослідження: вербальна агресія чоловіків та жінок відрізняється спрямуванням агресивного афекту, типом реагування та формами вияву

Згідно з поставленою метою та висуненою гіпотезою було визначено основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову психологічну літературу з гендерної проблематики.
2. Теоретично дослідити гендерні особливості вияву вербальної агресії у спілкуванні.
3. Емпірично дослідити гендерні особливості рівня, спрямування та форми вияву вербальної агресії.

Методи дослідження: було застосовано теоретичні (теоретичний аналіз проблеми, систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних) та емпіричні методи дослідження: опитувальник стану агресії Баса-Дарки, проєктивний тест «Фруструючі ситуації» Розенцвейга, метод аналізу продуктів діяльності(контент-аналіз форм прояву вербальної агресії).

Теоретичне та практичне значення роботи. Полягає у поглибленні наукових знань про природу вербальної агресії та її гендерні особливості у спілкуванні.

Публікації. Основні положення наукової роботи відображені у тезах на X Ювілейній міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 200-річчю Ніжинської вищої школи (5–6 листопада 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

1.1 Психологічний аналіз феномену агресії

Аналізуючи останні події в сучасному світі можна зрозуміти, що агресія стає невід'ємною частиною особистості та суспільства. На сьогоднішній день термін « агресія» використовується досить широко. Дане поняття пов'язують з негативними емоціями, негативними мотивами, а також негативними установками і деструктивними діями.

Під агресією розуміють дію або систему дій людини, мотивом яких є нанесення комусь або чомусь шкоди. Наприклад, Х. Дельгадо говорить про агресивність людини як поведінкову реакцію. Істотними її особливостями є прояв сили, що спрямований на завдання шкоди і збитку, особистості чи суспільству [21].

Ряд вчених агресивну поведінку пояснюють з точки зору її біологічного походження. До представників цього напрямку відносять Ф. Вернома, Д. Р. Майлса, Г. Карей, Е.Ф. Коккаро. На їхню думку, агресивна поведінка обумовлена впливом гормональних, біохімічних механізмів, що позначаються на її виникненні. Сучасні дослідники П. Ліхтенштейн, Д. Стевенсон, Д. Чен[14] приділяють увагу впливу генетичного фактору на прояви агресії. Науковці проводили сімейні дослідження, в яких розглядали вплив спадкового фактору на схильність до агресії.

Такі вчені, як Р. Берон [9], А. Басс [6], Л. Берковіц [7] та інші, почали досліджувати агресивну поведінку як паралелізм ворожості, яка виникає в повсякденному житті. Так Р. Берон [9] говорить про важливість дослідження агресії як «форми соціальної поведінки». У цьому контексті потрібно

розглядати соціальні ситуації, оскільки саме ситуації можуть сприяти появі людської ворожості чи гальмувати її. До цього ж автор заперечує наявність впливу інших компонентів: «генетичних аберацій», гормонального фону, емоційних реакцій.

Л. Берковіц [7] наголошує, що агресія людей є результатом складної кооперації вроджених здібностей та сталих реакцій. Уроджені форми поведінки дуже гнучкі та безперервно змінюються. Тому людські культури «драматичним» чином відрізняються одна від одної за параметром агресивності. Всередині однієї і тієї ж культури мінливі соціальні умови можуть призвести до зміни в агресивній поведінці. Виходячи з цього, можна сказати, що хоча агресія має інстинктивний характер, її можна варіювати за допомогою ситуативних компонентів.

А. Басс [6] та Л. Берковіц [7] в своїх роботах розглядають негативний вплив агресії на міжособистісну взаємодію. Вони започаткували дослідження, спрямовані на вивчення відповідності особистісних характеристик (самоконтролю, тривожності) та агресивності, а також взаємозв'язку ворожості з агресивністю та впливу ситуативних змінних. У центрі уваги дослідника - поняття авторитарної особистості, яке ввів Т. Адорно [1]. Вчений вважав, що є люди які використовують «заміщену агресію». Т.Адорно про таких людей говорив: «вони схильні твердо дотримуватися своїх переконань та поділяти «конвенційні» схильності; вони нетерпимі до проявів слабкості (у себе та у інших); вони схильні до того, щоб карати; вони підозрілі; вони безмежно поважають владу». Появі їх схильності до гніву, і на фоні страху, невпевненості в собі сприяла ситуація їх залежності від батьків, постійне відчуття настороженості та ворожисть до них, неусвідомлюваний страх. Відповідно це сприяло виникненню «заміщеної агресії». Цей страх був проекцією їх особистих ворожих виявів.

К. Роджерс [36] та Р. Берон [9] говорять про підвищення агресивності як наслідок внутрішніх конфліктів особистості. Вони вивчали вплив таких

елементів, як гендерні відмінності, расові спільноти, вікові та індивідуальні особливості на прояви міжособистісної і групової агресії.

Ряд авторів (Р. Берон, П. Белл [9] та інші) стверджують що агресивна поведінка з'являється тоді, коли складно проходить процес соціальної адаптації, і тоді людина не може правильно проаналізувати значення сигналів оточуючого середовища. Берковіц [7, с.82] наголошує, що агресивні тенденції провокують не стрес, а саме негативний афект, який виникає на його фоні. Різні види негативних афектів, неприємних почуттів спонукають до емоційної агресії». Вчений говорить, що агресивні особистості дуже бурхливо реагують саме тоді, коли інші зачіпають образ їх «Я», тобто така реакція з'являється у відповідь на образи.

Д. Річардсон та Р. Берон [9] показують вплив установок на агресивну поведінку особистості. Установка включає в себе такі три фактори:

- 1) оціночний, мається на увазі любов чи ненависть до об'єкта;
- 2) факт віри – тобто особистість вірить, що об'єкт являється саме таким яким вона його бачить
- 3) поведінковий – людина готова діяти певним чином по відношенню до об'єкта [9, с.216].

Цікавою також видається думка Б.І. Кочубея, О.В. Новикової [20], А.М. Прихожан [32]. Автори вивчають агресію та агресивність в межах суб'єктивних переживань стану тривожності. Агресія в їхньому розумінні це «маска» тривоги, під якою розуміють. В такому разі агресивні форми поведінки можуть мати вигляд яскраво виражених та породжених тривожністю проявів особистісних властивостей. Однак саме вони дозволяють людині легше переживати тривожність та не проявляти її назовні [32, с. 156-157].

Курбатова Т.М. [22] провела структурний аналіз агресії. На основі підходу Б.Г. Ананьєва, про розуміння рівнів психологічної організації людини, дослідниця виділила індивідний, суб'єктно-діяльнісний та особистісний рівні агресії:

Індивідний рівень призначений для самозахисту, захисту рідних та матеріальних благ, тобто пов'язаний з природною основою людини. Суб'єктно-діяльнісний рівень вступає в дію при досягненні мети, успіху, з'являється як цілком логічна реакція на певну загрозу перед досягненням цілі. Особистісний проявляється в мотиваційній сфері, самосвідомості та виявляється в насильницьких методах досягнення власної мети.

На думку А.О. Реана [35] є більш зручний підхід, який легше застосувати в практичній психології. Науковець говорить про те, що: «Агресія як поведінковий акт і агресивність як властивість є характеристиками цілісної людини або людини як цілісної системи» [35, с.14]. Він пропонує рівневу структуру агресії, що базується на кількісному критерії. Такими критеріями є сила агресивних дій та міра агресивності особистості [35, с.39]. Основною ознакою агресії тут є норма та відхилення від неї. Але тут може виникати питання «Як саме визначити це поняття норми?», яке А.О Реан вирішує, пропонуючи функціональний підхід.

Приходько Ю.О. та Юрченко В.І. у психологічному словнику описують такі види агресії: фізична агресія (напад); вербальна агресія через форму (сварка, крик, вереск та ін.) та через зміст словесного реагування (погроза, прокльони, лайка та ін.); пряма і непряма агресія (наприклад, злісні плітки, нерозумні жарти, напад люті та ін.); інструментальна агресія, що є засобом досягнення якої-небудь мети; ворожа агресія (дії, метою яких є заподіяння шкоди об'єкту агресії); альтруїстична агресія, що має за мету захист інших від чийось агресивних дій; аутоагресія (самозвинувачення, самоприниження, нанесення собі тілесних ушкоджень аж до самогубства) [31].

У контексті нашої роботи ми зосереджуємося на розгляді розглядаємо вербального виду агресії.

1.2 Визначення поняття «вербальна агресія». Причини та види вербальної агресії

Перш ніж перейти до вивчення відмінностей вербальної агресії в гендерних групах, необхідне дати визначення цього поняття, яке може стати основою емпіричного дослідження.

Варто зазначити, що вербальну агресію не можна розуміти саме як форму однотипної поведінки, яка відображає якесь єдине спонукання. Цей термін використовується для позначення різноманітних дій та проявів, що дуже неоднорідні по ситуаціям прояву, мотивації, формам вираження.

Сам термін «вербальна агресія», «мовна агресія» досить широко використовують в науковій літературі. Аналізуючи праці з даної проблематики, можна зробити висновок, що ці два терміни визначають єдине явище, та використовуються в єдиному контексті.

Більш чітке визначення поняттю «вербальна агресія» давали в основному зарубіжні вчені. Зокрема А. Басс дає таке конкретизоване визначення цьому поняттю: « вербальна агресія – це вияв негативних почуттів або через форму (сварка, крик) або через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка)» [6]. Виходячи з даного поняття необхідно визначити відмінності мовної агресії від подібних і суміжних психологічних і мовних явищ, а саме: мовного насильства, спонтанних вербальних реакцій на сильний стрес (наприклад, біль, страх), мовної самоагресії, деякі прояви якої по своїй специфіці і мотивам не дозволяють розглядати їх в рамках феномену мовної агресії.

О.П. Сковородніков в статті «Языковое насилие в современной российской прессе» визначає явище *мовного насильства* як «не аргументований зовсім або недостатньо аргументовано відкритий або прихований (латентний) вербальний вплив на адресата, що має на меті зміну його особистісних установок (ментальних, ідеологічних, оціночних і т.д.) або його поразки в полеміці - на користь адресата» [38].

Але все таки термін «мовне насильство» не тотожне з поняттям «мовна агресія» перш за все за широтою охоплення її можливих проявів. Під мовним насильством розуміється переважно прихована словесна маніпуляція

суспільною свідомістю, тоді як вербальна агресія часто виражається у відкритій формі (наприклад, явна загроза, образа, груба відмова). Поняття «мовне насильство» використовується в контексті досліджень засобів масової інформації (телебаченні, пресі). В такому ракурсі суттєво обмежуються аспекти дослідження мовної агресії. Зокрема розглядаються лише письмові форм мови і специфічних мовні ситуації, аналізуються тільки цілеспрямовані і усвідомлені агресивні висловлювання. Тому ці поняття не можна вважати взаємно замінними, оскільки це істотно звужує коло виявів мовної агресії, що не цілком коректно.

Спонтанні мовні реакції на сильний стрес (викликаний, наприклад, різким болем, раптовим страхом) можуть мати форму висловлювань, зовні схожих на вербальну агресію. Наприклад, це сварливі вислові, ворожі зауваженнями. О.Р. Лурія визначає такі реакції як «найпростіші форми афективної мови, які не потребують спеціальної мотивації і які не можна назвати мовним висловлюванням у власному розумінні цього слова» [23]. Вони мають мимовільний характер або ж, навпаки, це звичні, прийняті, усталені голосові або мовні реакції. За класифікацією форм мовної поведінки О.О. Леонт'єва, такі мовні реакції слід класифікувати як рефлекторні, на відміну від інтелектуальної поведінки. В них є міцний зв'язок між подразником, або стимулом і рефлекторною реакцією, і вони не прогнозується заздалегідь. Тоді вербальні дії не плануються, так само як в інтелектуальній поведінці.

Якщо брати до уваги визначення О.Р. Лурії та О.О. Леонт'єва можна констатувати, що, з одного боку, з вказаними явищами вербальна агресія схожа функцією розрядки негативних емоцій, але їх не можна вважати однозначно агресивними, оскільки вони, по-перше, не призначені не для того щоб завдати шкоди об'єкту, по-друге, неусвідомлені, і тому не є агресією в прямому сенсі.

Мовна самоагресія (або аутоагресія) визначається як агресія, яка направлена тим хто говорить, на самого себе. Найчастіше вона проявляється

у самозвинуваченні, коли людина критично висловлюється про свої вчинки, негативних зауваженнях в свій бік.

Така поведінка не сприймається як агресивна, адже не шкодить комунікації оточуючих, а, навпаки, дає нешкідливий вихід емоцій, є об'єктивною оцінкою, саморегуляцією мовної поведінки мовця. Однак чим більше подібних висловлень використовує мовець (особливо якщо вони перебільшують наявні недоліки, та приписують неіснуючі), тим більше це знижує самооцінку, розвиває невпевненість в собі, збільшує недовіру до оточуючих. Мовна самоагресія, напружує комунікативну ситуацію і часто провокує агресію. Тому подібні реакції можуть розглядатися як вербальна агресія.

Вербальна агресія, може мати суб'єктивні причини (розумові або психічні відхилення), але ми більше звернемо увагу об'єктивну вербальну агресію. Серед її причин Щербініна Ю.В [46] виділяє: 1) біологічні; 2) соціальні; 3) психологічні; 4) соціокультурні; 5) власне комунікативні.

Говорячи про агресію людини, зокрема про вербальні її прояви, необхідно визнати, що виникнення і розвиток агресивності залежить переважно від громадських умов, до яких відносяться і суспільна формація в цілому, і найближче соціальне середовище, мала група.

Серед *соціальних причин*, Щербініна Ю.В. називає: загальну соціальну нестабільність (особливо враховуючи ситуацію нашої країни) і відповідно в зв'язку з цим – приріст злочинності, випадки асоціальної поведінки. До всього ж, юридичний контроль у виявах вербальної агресії майже відсутній; Іншою причиною є пропаганда насилля в засобах масової інформації. Мас-медіа а перш за все телебачення виступають як джерело вербальної агресії. Жанр бойовик та трилер в сучасних літературі і кінематографі з відповідними моделями мовної поведінки персонажів і набором словесних кліше; комп'ютерні ігри і музика агресивної спрямованості; нездоровий інтерес до подробиць злочинів, пов'язаних з агресією в пресі також являються джерелами вербальної агресії. Значимими є втрата або ослаблення, в зв'язку

з тривалими соціальними потрясіннями, механізмів, стримування проявів мовної агресії.

Власне комунікативні причини є соціальними передумовами широкого поширення вербальної агресії в сучасному світі. На погляд Ю.В. Щербініної [45 с.26], значимими є деякі тенденції розвитку сучасної літературної мови; стереотипні комунікативні установки батьків, які бояться, що їх дитині буде нелегко адаптуватися в "жорстокому" світі. Це виражається у словесних шаблонах, як "дати здачі", "постояти за себе", "виправдати батьківські надії будь-якою ціною" і т.д.. Найчастіше це має на увазі саме вербальну (як менш засуджувану), а не фізичну агресію. Іншими причинами є недостатнє оволодіння комунікативними вміннями та навичками та патогенне комунікативне середовище в дитячому віці.

Соціокультурними факторами, що визначають більший або менший ступінь прояву в суспільстві вербальної агресії, можна назвати ставлення до мовної агресії і ступінь її осуду в даному суспільстві, культур та традиційну для даного суспільства форму сублімації фізичної агресії.

Психологічні фактори значно залежать від особливостей вікових груп, але загальними є такі причини як психологічні кризи, переживання фрустрації в загострених комунікативних ситуаціях;

До біологічних причин можна віднести: спадкову схильність та агресію як прояв інстинкту самозахисту. Однак відомо, що не сама агресивність передається з покоління в покоління, але переважання певних гормонів може слугувати появі агресивних реакцій. Агресія може бути реакцією на загрозу, в даному випадку спрацьовує інстинкт самозахисту.

При описі основних видів вербальної агресії було використано системний підхід, який дозволяє точніше визначити природу того чи іншого прояву вербальної агресії.

А.К. Михальська [26] виділяє наступну підставу для класифікації: за ступенем вираженості (від слабких до сильних) і за інтенсивністю прояву. До сильних проявів мовної агресії слід, віднести: лайку, вкрай емоційно і

експресивно виражений прямий осуд, грубу вимогу, вимовлену в різко підвищеному тоні ("крик"), особливо ворожі зауваження, уїдливі глузування, сильні за змістом, а не тільки за формою вираження, погрози.

До слабких проявів вербальної агресії можна віднести, наприклад, не дуже грубу, але з відсутністю вибачення і необхідних формул ввічливості, відмову, прихований докір, непрямий осуд, непрямую образу. За справедливим зауваженням А.К. Михальської [26, с.166], "такі мовні акти важко взагалі вважати агресивними, так як зовсім не всякий осуд чи відмови суть агресії". У зв'язку з цим необхідно ще раз підкреслити, що питання про ступінь агресивності того чи іншого висловлювання має вирішуватися кожного разу індивідуально - в контексті конкретної мовної ситуації; і, очевидно, головним критерієм тут є результат - вплив висловлювання на адресата, його відповідна реакція.

Особливо важливою є також класифікація вербальної агресії за ступенем її усвідомлення тим хто говорить та цілеспрямованістю, що в першу чергу дозволяє встановити присутність агресії як такої. На цій підставі необхідно розрізняти усвідомлену, цілеспрямовану мовну агресію і неусвідомлену або усвідомлену недостатньо (реактивну). Усвідомлена вербальна агресія пов'язана скоріше з виразом негативних почуттів і емоцій і являється агресивною мовною поведінкою. Цілеспрямована - висловлює негативні наміри і є мовною діяльністю. Також вона поділяється на підвиди: інструментальну і навмисну агресію. Термін "навмисна агресія" застосовується в тих випадках, коли головною метою агресора є заподіяння страждань адресату. Це мовна агресія, спровокована внутрішніми спонуканнями. Інструментальна агресія протилежна навмисній і проявляється тоді, коли заподіяння шкоди не є для агресора самоціллю, але "так довелося" чи «необхідно» йому було діяти. Така агресія обумовлена зовнішнім подразником і використовується для примусу, самоствердження, підвищення самооцінки та здійснення різних бажань особистості.

Беручи за основу цілеспрямованість Н.Д. Левітовим пропонується розрізняти ініціативну і оборонну агресію. Коли агресором є ініціатор, то говорять про ініціативну мовну агресію або «мовний напад». У відповідь на агресію спостерігається оборонна агресія, що є захисною реакцією.

За характером, способом вираження можна виділити явну (відкриту) і приховану (неявну) вербальну агресію.

Відкриті форми агресивних висловлювань можна умовно розділити на три групи:

- 1) висловлювання, в яких агресія виражається і в формі і в змісті. Репліки, які характеризуються яскраво вираженою окличною інтонацією і сугестивністю голосу; часто - підвищеним темпом мови як суцільним потоком образ, зауважень, вимог, явних загроз;
- 2) висловлювання, в яких агресія виражається тільки за допомогою формальних ознак. У таких висловлюваннях зовні відсутній агресивний зміст (повідомлення інформації, заклик, питання, спроба переконання, виправдання), але при цьому агресія явно міститься в тоні, тембрі, темпі мови;
- 3) відкрита агресія, укладена тільки в змісті висловлювання. До такого різновиду мовної агресії слід віднести висловлювання, що за змістом представляють собою злісні плітки, очевидний наклеп, але за формальними ознаками (інтонації, тембру, темпу мови) є нейтральними.

Приховані прояви вербальної агресії майже завжди маніпулятивні. Вони мають опосередкований вплив на адресата. Тоді використовуються чітко продумані і заздалегідь підготовлені комунікативні тактики. Цей вид агресії реалізується у ворожих натяках, іронічних зауваженнях, прихованих загрозах; іноді - у вигляді пліток, доносів, наклепу, що маскуються під невинне повідомлення, інформацію про адресата.

За кількістю учасників ситуації спілкування розрізняють масову і соціально замкнуту мовну агресію. А.К. Михальська виділяє ситуації мовної

агресії, за участі маси людей під керівництвом лідера, коли всі учасники об'єднуються в акті мовної агресії проти загального «ворога». В такому разі лідер направлено і навмисно експлуатує особливий інстинкт ... «наснаги», "надихаючого бойового пориву" (терміни К. Лоренца) [26, с. 149]. Такі ситуації ми спостерігаємо на заходах масового характеру, наприклад політичні мітинги, футбольні матчі, рок-концерти і т.д.).

Отже, види мовної агресії можна класифікувати на різних підставах, найважливішими з яких, як ми встановили, є інтенсивність прояву, ступінь усвідомленості суб'єктом, характер вираження і кількість учасників ситуації спілкування.

1.3 Основні форми прояву вербальної агресії

Для того щоб ми змогли визначати прояв вербальної агресії в тій чи іншій ситуації ми вирішили обрати класифікацію форм прояву вербальної агресії Ю.В. Щербініної [45], яка бере за основу класифікацію Л.М. Семенюк. В основі виділення форм прояву вербальної агресії агресивні висловлювання з точки зору їх змісту.

Необхідними компонентами характеристики і цілісного опису моделей мовних жанрів, де має місце вербальна агресія, являються: 1) жанроутворюючі ознаки, що встановлюються з врахуванням комунікативної мети, образу автора (говорить); образу (фактор) адресата; мовного втілення; 2) приклади безпосередньої реалізації мовних жанрів в окремих висловлюваннях і цілісних ситуаціях спілкування; 3) супутні мовні жанри, де має місце вербальна агресія; 4) співвіднесеність мовних жанрів з різними видами мовної агресії; 5) частотність втілення мовних жанрів у досліджуваному мовному середовищі.

Тож основними формами прояву вербальної агресії є [45]:

1. Образа;

2. Погроза;
3. Грубе вимагання;
4. Груба відмова;
5. Вороже зауваження;
6. Осуд (докір, звинувачення);
7. Глузування;
8. Сварка (як гіпержанр).

У більшості випадків через образу реалізується явна і сильно виражену вербальна агресія, яка зазвичай сприймається як однозначно агресивне висловлювання.

Формула образи гранично проста: "Ти - X". При цьому займенник "ти" може опускатися, а "X" змістовно наповнюється образливим висловлюванням.

Це різні - образливі, неприємні для адресата - емоційно-оцінні слова з негативною (в тому числі, оказіонально негативною) семантикою аж до нецензурної лайки (матюків). Залежно від ступеня усвідомленості та цілеспрямованості агресивного висловлювання в них домінують або емоційність, або оцінка, а саме слово може вживатися як в прямому ("негідник", і т.д.), так і в переносному (метафоричному) значенні ("свиня", "дуб" і т.д.). В образі дному образі використовується одне таке слово, найчастіше іменник. Іноді, для посилення негативу, воно може використовуватися разом з прикметником в ролі визначення - форма словосполучення ("вівця паршива"; "дурна курка" і т.д.).

Крім того, в деяких випадках можна почути образливі вигуки ("Що за придурок!"; "Які ідіоти!"; "Ну і потвора!" і т.д.). Додатковою диференціальною ознакою є тут лексична наповнюваність - наявність оклику займенників ("який"), підсилювальних часток ("ось", "ну", "що за").

На підставі цього можна виділити два різновиди образ:

1. Захисна образа - найчастіше відповідь на попередній вияв агресії, своєрідна "захисна реакція".

2. Навмисна образа - реалізує цілеспрямовану мовну агресію, на відміну від захисної образи, передбачає більш об'єктивну оцінку зовнішності або якостей співрозмовника і, отже, є більш дієвою.

По відношенню до адресата і способу впливу на нього можна виділити такі різновиди образ:

1. Пряма - образа, безпосередньо впливає на особистість адресата.
2. Непряма образа - можна розглядати як пом'якшену різновидність цього жанру. Найчастіше це оцінне висловлювання, побудоване на прийомі умовчання, коли оцінне слово замінюється вказівними або визначальними займенниками ("Сам такий"; "Це ти про себе сказав!" і т.д.).
3. Опосередкована - непряма образа, спрямована на окремі складові образу адресата - зовнішність, риси характеру, спосіб життя, предметам які належать і т.д. Дуже часто такі образи належать супутні ворожим зауваженням.

Погроза є, мабуть, єдиним відносно дослідженим мовним жанром, які мають пряме відношення до вербальної агресії. За Т.І. Стексової, погрозу можна визначити як "вияв, що містить повідомлення про негативні наслідки для адресата в разі будь-яких загрозливих дій, які будуть зроблені, якщо адресат не зробить або, навпаки, зробить будь-яку дію" [39].

Основними структурними компонентами загрози Стексова вважає такі:

1. Хто говорить - загрозливий;
2. Адресат - той, кому загрожують;
3. Зміст погрози ("дії мовця, які будуть зроблені за умови дії або відсутності дії адресата");
4. Можливий гіпотетичний результат;
5. Засіб досягнення погрози, яке може збігатися або не збігатися з дією того, хто говорить.

Іншою особливістю цього жанру є те, що в мовній практиці найчастіше вербалізуються лише деякі компоненти погрози, решта імпліцитно - як би "приховані за кадром", хоча їх наявність прекрасно усвідомлюється і погрожуючим, і адресатом.

Очевидно, що сама по собі вимога не є мовною агресією і для того, щоб класифікувати її як форму вербальної агресії, необхідна наявність і збіг ряду факторів. Такими факторами є, на наш погляд, такі:

1. Особливо неприйнятна, образлива для адресата форма вимоги;
2. Підвищений, грубий, різкий тон висловлювання;
3. Відсутність у мовця необхідного ступеня влади над адресатом;
4. Невідповідний змісту вимоги вік мовця (говорить молодший адресата або дорівнює йому за віком);
5. Демонстрація промовистого ворожого ставлення до адресата з допомогою попередніх висловлювань і невербальних засобів (поза, жести, міміка).

Основним лексичним наповненням даного мовного жанру є дієслова в наказовому способі ("Швидко все прибрала!"; "Пішов геть звідси!"), часто нелітературних (просторічні, жаргонні). Найбільш часто тут використання дієслів зі значеннями "йти" ("іди", "йди", "вали", "чеши", "конай", "йди", "забирайся", "греби" і т.д.) і "мовчати" ("замовкни", "писок", "заглохни", "засохни" і т.д.).

Додатковими компонентами в структурі грубої вимоги можуть виступати прислівники місця ("сюди", "звідси", "під три чорти") і часу ("швидко", "живо"). Іноді мають місце "відсильні" фрази - "вказівки на адресу нечистої сили, або поганого місця, або" нечистих "частин людського тіла".

Очевидно, що сама по собі відмова - "негативна відповідь на прохання, вимагання", за визначенням «Словника російської мови» С.І. Ожегова, як і вимога не є проявом вербальної агресії. Однак при певних умовах відмова стає мовним жанром, зазначеним вербальною агресією. До таких умов відносяться, на наш погляд, такі:

1. Відсутність у відмові необхідних формул ввічливості ("вибачте", "будь ласка" і ін.);

2. Підвищений, грубий, різкий тон висловлювання;

3. Відсутність пояснення причини відмови.

Очевидно, всі перераховані умови визначають поняття "груба відмова", тобто, за визначенням «Словника російської мови» С.І. Ожегова, "недостатньо культурний, нечемний, неделікатний".

Важливою жанроутворюючою ознакою є тут образ минулого (попередній епізод спілкування), тому, як зазначає Т.В. Шмельова, іноді відмову називають "реактивним" мовним жанром, тобто представляє собою реакцію на інші жанри, в даному випадку прохання, наказ, вимога [45].

Як форма вербальної агресії вороже зауваження виділено А. Басом. Зміст такого зауваження зводиться, головним чином, до вираження негативної позиції по відношенню до оточуючих, реакції відкидання ("Не виношу тебе!"; "Твоя присутність мені неприємна!"; "Ти мене бісишь" і т.п.).

Таким чином, вороже зауваження є однією з можливих форм прояву відкритої яскраво вираженою перехідною мовною агресією, як цілеспрямовано-наступального, так і реактивно-оборонного характеру.

Зовнішнім показником наявності мовної агресії у ворожому зауваженні також є підвищення тону голосу, аж до найвищої позначки за "шкалою інтенсивності" ("крик").

У ворожому зауваженні, побудованому на порівнянні, вербальна агресія проявляється не прямо, шляхом негативного судження про об'єкт (як в звичайному ворожому зауваженні), а опосередковано - через зіставлення одного предмету який відноситься до адресата (або якимось характеризує його), якості, дії з іншим - неприємним, образливим для адресата.

У загальному вигляді осуд можна визначити як "вираз несхвалення, засудження; догану". Синоніми - "засудження, несхвалення, лайка (!); Паплюження (прост.)". Примітно, що один із синонімів явно вказує на

можливість використання в осудженні ненормативної лексики, інвективи, а також підвищення тону.

Необхідно звернути увагу на те, що саме ці фактори дозволяють розглядати осуд як форму вербальної агресії, оскільки не кожне засуджуваче висловлювання є агресивним.

Структурно осуди складаються зі звернення до партнера (у другій особі; займенники "ти", рідше - "ви") або його називання в третій особі і оціночного дієслова або синтаксично цільного словосполучення. Часто - в формі риторичного запитання-вибуку ("Ти зовсім офігів ?!"). Іноді пряме звернення ("ти") може опускатися.

По можливості / неможливості багаторазового використання в рамках однієї і тієї ж мовної ситуації різновидом осуду можна вважати докір - "незадоволення, несхвалення або звинувачення, висловлене кому-небудь". Докір може використовуватися в одній ситуації спілкування кілька разів, змінюючись тільки за змістом, але не по суті.

Різновидом докору можна також вважати звинувачення. Відмінними ознаками звинувачення можна вважати наступні:

1. Докір - м'якша, ніж звинувачення, форма прояву вербальної агресії.

2. Спрямованість (характер адресності): звинувачення найчастіше безпосередньо направлено на об'єкт і тому реалізує відкриту мовну агресію. Докір же може бути як явним, прямим, так і прихованим, непрямим - тобто проявом як відкритої, так і прихованої вербальної агресії.

3. Образ мовця.

Мовний жанр «насмішка» виділяє К.Ф. Седов, визначаючи його як «комплімент зі знаком мінус», продиктований «прагненням (часто не цілком усвідомленим) сказати співрозмовнику неприємне» [37].

Вербальна агресія виражається тут через осміяння об'єкта, основними способами якого є іронія і сарказм. У першому випадку перед нами скоріше прихована, неявна вербальна агресія, оскільки іронія, як відомо, визначається

як "тонка насмішка, виражена в прихованій формі". У другому випадку мовна агресія проявляється більш відкрито, сильно, так як сарказм, за визначенням, являє собою "уїдливу насмішку, злу іронію". Однак в тому і в іншому випадках це цілеспрямована мовна агресія.

Мовна агресія в глузуванні виражається не тільки через її конкретне зміст, а й через форму - в особливій (іронічній, уїдливій, єхидній) інтонації і в особливому темпі (з навмисним, перебільшеним розтягуванням слів, іноді уповільнено, з штучними паузами, багаторазовими словесними повторами і т.д.).

Інший приклад - коли мовна агресія проявляється через глузування тільки фонаційне (в багаторазовому і швидкому повторі одних і тих же неприємних для адресата слів), без використання іронії або сарказму.

Насмішка відноситься до оціночних мовних жанрів. Однак в деяких ситуаціях вона може за формою нагадувати етикетні (за класифікацією Т.В. Шмельова) жанри: наприклад, в ситуації, коли насмішка зовні будується як комплімент («Який ти розу-умний!») Або вітання («Доброго дня-я, шановний!») - хто спізниться; «А ось і вони завітали!»).

Побутова сварка - один з найбільш поширених і, одночасно, складних, комплексних жанрів (гіпержанрів), який є яскравим відображенням ситуації конфліктної взаємодії індивідів і включає найрізноманітніші мовні жанри, де має місце вербальна агресія .

За структурою "класична" сварка є найчастіше діалогом, в якому відбувається постійна, хоча і не завжди швидка і послідовно-серйозна зміна ролей мовця і слухача. Якщо ж один з учасників такого діалогу з якихось причин претендує на домінуючу роль мовця (найчастіше - "обвинувача"), то сварка набуває монологічний характер.

Виділяють три стратегії мовної поведінки в ситуації конфлікту, які несвідомо вибираються мовцем і відповідають типу його мовної особистості [39]:

1. Інвективна - демонструє знижену семіотичність: комунікативні прояви тут стають відображенням емоційно-біологічних реакцій. Емоційний катарсис досягається переважно за допомогою прямої вербальної агресії.

2. Куртуазна - відрізняється підвищеним ступенем семіотичної мовної поведінки, тяжінням до етикетизації - прагненням мовця до етикетних форм соціальної взаємодії. Психологічна розрядка досягається, головним чином, шляхом демонстрації образи.

3. Раціонально-евристична - спирається на розсудливість, що змушує проявляти негативні емоції в непрямих формах і досягати розрядки найчастіше через іронію (сміховий катарсис).

Якщо спробувати співвіднести виділені комунікативні стратегії з розглянутими вище рівнями мовного спілкування, то можна сказати, що інвективна стратегія в цілому відповідає примітивному рівню; маніпулятивна в ряді випадків використовується на маніпулятивному рівні спілкування; раціонально-евристична наближається до конвенціонального рівня, але не досягає його, оскільки допускає прояви вербальної агресії.

Спроба науково дослідити агресивну поведінку породжує ряд проблем, тому що нас цікавить поведінка яка являється небезпечною. Було б неприпустимо застосовувати методи дослідження, при яких люди можуть заподіяти один одному шкоди. Відносна ж рідкість цього типу поведінки і той досить приватний контекст, в якому в основному здійснюється агресія, роблять завдання вчених з виявлення її причин і наслідків дуже скрутними. Тому в багатьох випадках застосовуються порівняно «безпечні» методи дослідження, такі як опитування і спостереження. Винахідливі дослідники розробляють також методики, що дозволяють вивчати агресію, не завдаючи нікому реальної шкоди.

Один з порівняно безпечних способів вивчення агресії полягає в пошуку «природно виникаючих» випадків агресії і реєстрації подій, супутніх інциденту. Наприклад, дослідник може відправитися по барах, ресторанах, записуючи, хто вів себе агресивно і які агресивні дії здійснював (наприклад,

бив посуд, кричав). Схожий метод зводиться до опитування людей - яким чином, як часто і за яких обставин вони проявляють агресію. При таких неекспериментальних підходах дослідник уникає будь-якого прямого втручання або заохочення поведінки, що заподіює шкоду.

Ці методи часто виявлялися корисними і внесли цінний внесок в наше розуміння агресії. Дійсно, в деяких випадках неманіпулятивні процедури - єдино допустимі з міркувань безпеки або етики.

Незважаючи на чималі гідності таких процедур, їм часто шкодить один головний недолік: отримані з їх допомогою дані нерідко бувають неоднозначними з точки зору виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Інакше кажучи, дослідники, застосовуючи такі методи, часто не можуть встановити, які конкретно чинники визначили, викликали або придушили пряму агресію.

Здебільшого через подібні труднощі багато психологів вважають за краще використовувати для вивчення агресивної поведінки експериментальний підхід. Вони прагнуть отримати більш певну інформацію за допомогою досліджень, в яких передбачувані чинники агресії змінюються систематично і явно. Інакше, дослідник маніпулює одним або декількома параметрами, які вважаються стимулюючими чи гнітючими пряму агресію, а потім оцінює результати даної процедури.

Методи вивчення агресивного поведінки за допомогою опитування. Як ми припустили раніше, можливо, самий прямий шлях вимірювання агресії - просто розпитати про таку поведінку. Щоб дізнатися про випадки агресії або типових для неї обставин, вчений може опитати безліч різних джерел.

Архівні дослідження полягають в зборі інформації з публічних джерел. Наприклад, відомості автоінспекції, статистика злочинності та шлюбнорозлучні записи можуть послужити джерелом інформації для вивчення багатьох аспектів соціальної поведінки. Одне з головних переваг *архівних даних* полягає в тому, що вони відносно вільні від внесених дослідником спотворень. Достовірно, дослідник не в змозі спотворити дані,

якщо не він їх збирав і якщо вони спочатку були зібрані для інших цілей. З іншого боку, спотворення можуть виникнути при первісному зборі даних.

Психологи часто використовують відповіді людей для отримання необхідної інформації. Ці відомості можуть повідомлятися як самим об'єктом дослідження, так і знайомими цієї людини (наприклад, друзями, родичами). Для виміру агресивності психологи розробили безліч опитувальників. Деякі з них присвячені загальній агресивності, інші ж призначені для вивчення агресивної поведінки в конкретних ситуаціях. У багатьох випадках опитувальники складені так, щоб випробовувані не знали про зацікавленість дослідника у виявленні їх агресивності. Справді, якщо питати прямо, багато людей посоромляться зізнатися, що брали участь в агресивних діях. Щоб отримати більш достовірну інформацію, дослідникам часто доводиться маскувати спрямованість питань.

В анкетах людей запитують про їх власну агресивність і / або про їх безпосередній досвід, пов'язаний з агресивною поведінкою інших. Більшість подібних опитувальників призначені для оцінки агресії в конкретних ситуаціях. Іноді опитувальники призначені для вимірювання постійного рівня агресивності. Такі опитувальники є, по суті, різновидом особистісних тестів. Приступаючи до створення інструменту для вимірювання властивостей характеру або поведінки, розробник насамперед підбирає групу питань.

Ще один вид вербальної інформації - оцінювання іншими - полягає в тому, що людину, чия агресивність нас цікавить, оцінюють люди, відмінні від нього. Цей метод найбільш часто використовується в дослідженнях дитячої агресивності. Оцінювання зазвичай робляться людьми, знайомими з поведінкою випробуваного, наприклад, батьками, друзями, однокласниками. Переваги такого оцінювання полягають в тому, що оточуючі можуть бути більш об'єктивні, ніж сам випробовуваний [46].

Досліднику, який обирає метод для вимірювання агресії, важливо не дати знати випробовуваним, що саме він вивчає. Якщо випробовувані

дізнаються, що вивчається агресія, вони можуть спробувати замаскувати свою агресивність. Проективні методи особливо корисні для вивчення агресії і ворожості, так як не розкривають випробуваним, що саме цікавить дослідників.

Коли ми застосовуємо проектні методи, то запитуємо про агресію непрямым чином: просимо випробуваних розповісти про деякий невизначений стимульний матеріал. Ми припускаємо, що досліджувані інтерпретують стимули способом, в якому відіб'ються їх мотиви, потреби і конфлікти - що вони «спроєктують себе» в своїх відповідях. Завдання психолога, таким чином, інтерпретувати ці проекції. Фактично проектні відповіді набагато більш важкі для інтерпретації. Дана проблема породжує серйозні питання про надійність цього методу вивчення агресії.

Лабораторні дослідження вербальної агресії розрізняються за ступенем обмежень, що накладаються експериментатором на вираз вербальних реакцій досліджуваних. У деяких випадках реакції випробовуваних обмежені їх відповідями на опитувальник. Найменші обмеження мають місце, коли експериментатор дозволяє досліджуваним вільно висловлювати їх вербальну агресію. В останньому випадку самому досліднику доводиться визначати, які відповіді слід вважати агресивними. Зазвичай це робиться за допомогою того чи іншого виду контент-аналізу: тобто вільні висловлювання досліджуваного записуються, а експерти пізніше їх оцінюють або підраховують кількість агресивних відповідей.

Найбільш часто в методі вивчення вербальної агресії передбачається менш пряме і більш обмежене вираження ворожості до об'єкта. В експериментах, заснованих на такій процедурі, випробовуваних спочатку фруструють або іншим способом підбурюють до агресії, а потім просять заповнити опитувальник, в якому вони якимось чином оцінюють підбурювача.

Процедури, схожі на описану вище, мають кілька важливих переваг. По-перше, передбачаючи лише обмін вербальними коментарями або балами в

опитувальнику, вони в принципі виключають можливість будь-якої серйозної шкоди для учасників. Дійсно, оскільки жертва зазвичай або є помічником експериментатора, або взагалі відсутня, нікому реальної шкоди не завдається. По-друге, оскільки вербальна агресія досить поширена в повсякденності, такі процедури надають учасникам експерименту можливість проявити агресію добре знайомим і випробуваним способом. По-третє, за відповідями опитувальника легко підрахувати бали, тому вони забезпечують зручні і легко отримувані для вимірювання функції. І нарешті, оскільки вербальна агресія проти жертви здійснюється, як правило, не прямо, а опосередковано (тобто за допомогою письмових оцінок, а не в прямій конфронтації при особистому контакті), це поведінка менш піддається впливу суворих обмежень або придушення, ніж інші форми агресії. В результаті його легко викликати і вивчати в лабораторних умовах.

Висновки до I розділу

Під агресією розуміють дію або систему дій людини, мотивом яких є нанесення комусь або чомусь шкоди. Вчені розглядають різні теорії походження агресивної поведінки: біологічна теорія; агресивна поведінка - як паралелізм ворожості; соціальні ситуації, що можуть сприяти появі людської ворожості чи гальмувати її; агресія як результат складної кооперації між вродженими здібностями та сталими реакціями; агресія як наслідок внутрішніх конфліктів особистості або як наслідок процесу соціальної адаптації; на агресивну поведінку впливають установки; агресивність в межах суб'єктивних переживань стану тривожності.

Виділяють такі види агресії: фізична агресія; вербальна агресія через форму та через зміст словесного реагування; пряма і непряма агресія; інструментальна агресія; ворожа агресія; альтруїстична агресія; аутоагресія.

Вербальна агресія – це вияв негативних почуттів або через форму (сварка, крик) або через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка). Виділяють наступні об'єктивні причини появи вербальної агресії: 1) біологічні; 2) соціальні; 3) психологічні; 4) соціокультурні; 5) власне

комунікативні. До сильних проявів мовної агресії слід, віднести: лайку, вкрай емоційно і експресивно виражений прямий осуд, грубу вимогу, вимовлену в різко підвищеному тоні ("крик"), особливо ворожі зауваження, уїдливі глузування, вагомі за змістом (а не тільки за формою вираження) погрози.

До слабких проявів вербальної агресії можна віднести, наприклад, не дуже грубу, але з відсутністю вибачення і необхідних формул ввічливості відмову, прихований докір, непрямий осуд, непрямую образу.

Виділяють такі основні форми прояву вербальної агресії: образа; погроза; грубе вимагання; груба відмова; вороже зауваження; осуд (докір, звинувачення); глузування; сварка (як гіпержанр).

Для вивчення агресії використовують наступні піходи: неекспериментальний і неманіпулятивний, опитувальні методи, вербальну інформацію (анкети, особистісні тести, оцінювання іншими), проєктивні методи, контент-аналіз.

РОЗДІЛ II. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

2.1 Гендер і агресія

Чи є різниця між чоловіком і жінкою як потенційними об'єктами та суб'єктами агресивної поведінки? Перш за все, широко поширена думка в суспільстві, що чоловіки більше проявляють агресію, ніж жінки, і коли взаємодіють з іншими обирають таку модель поведінки як агресія, особливо фізична. По-друге, стереотипним є те, що чоловіки частіше стають ціллю агресії ніж жінки.

Соціальні та генетичні фактори найбільш впливають на такі відмінності. З однієї сторони, вважається, що чоловіки вже на генетичному рівні несуть установку на більшу схильність до агресії, ніж жінки. З іншої сторони, у багатьох культурах вважається, що представники чоловічої статі не тільки є, але і повинні бути грубіше, самовпевненіше і агресивніше жінок.

Перш ніж робити якісь висновки, потрібно проаналізувати емпіричні дані, які підтверджують або спростовують їх правдивість. Численні дані дійсно говорять про те, що між чоловіками і жінками як групами існує відмінність у вияві агресії. Та все ж природа цієї різниці не настільки примітивна, як передбачається, а причини їх виникнення дещо складніші, ніж передбачає загальноприйнятий погляд [15].

І результати детального аналізу даних, отриманих в дослідженнях індивідів, і дані мета-аналізу, зробленого на базі цих робіт, дають підставу зробити наступний висновок: чоловіки справді дещо більше фізично агресивні. Наскільки велика дана різниця? Це підвладно великій кількості змінних. Наприклад, фізична форма агресії показує найбільш значні відмінності, сюди відносять теж і ситуації, коли агресію проявляють вимушено, навпроти ситуацій, коли її вияв зовсім необґрунтований. По-третє, схильність чоловіків виявляти більш високі рівні агресії більш виражена після сильної провокації, ніж при її відсутності [16].

Установки у чоловіків та жінок теж дещо різняться. Перші, як правило, менше переживають провини і тривоги. Другі ж більше схвильовані

тим, які наслідки будуть потім, - наприклад, коли є можливість отримати відсіч від адресата. Згідно інших даних жінки відносяться до агресії як до експресії, з допомогою якої вони знімають стрес, вивільняючи негативну енергію та проявляють гнів. Чоловіки ж, розглядають агресію як інструмент, вважають її формою поведінки, яку використовують як метод отримати соціальну чи матеріальну винагороду [11].

Ще одні емпіричні дані зазначають, що жінки використовують агресію опосередковано, тобто наносять шкоду жертві манівцями, чоловіки – показують прями її прояви. Наприклад, Лагерспетц [32] і його колеги задавали питання хлопцям і дівчатам 8-15-ти років, як поведуться однокласники коли гніваються. Отримані результати показали, що хлопчики, значно частіше від дівчат, женуться за противником, ставлять підніжки, дають стусанів, штовхають, дражнять інших. Про те дівчата більше проявляють непрямі форми агресії, наприклад, осуджують противника поза очі, бойкотують проти кривдника, розривають дружні відносини, демонструють образи.

Таким чином, найбільш явною різницею чоловіків і жінок в агресії є те, що для чоловіків така поведінка більше притаманна. Однак величина цієї різниці значно залежить від обставин та від форм агресії.

Не дивлячись на те, що в питанні різниці вияву агресивної поведінки, досі остаточно не виявлено, на основі вище зазначеної інформації, можна зробити висновок, що чоловіки, частіше ніж жінки, можуть стати об'єктом агресії. Провівши детальний аналіз теоретичної інформації та емпірично отриманих даних, ми виявили, що і в даних закономірностях є певні виключення. Наприклад, жінки значно частіше стають жертвами подружнього та сексуального насилля. Оскільки причиною згвалтування частіше являється агресія (наприклад, крайній прояв неприязні до жіночої статі) аніж сексуальні мотиви, стає зрозуміло що в даному випадку жінки частіше стають об'єктами насилля, аніж чоловіки. Зрештою, жінки легко можуть стати об'єктом агресії з боку чоловіків, якщо представляють для них

певну загрозу: в подібних випадках бажання чоловіків вдаватися до насильства проти жінок, схоже, різко збільшується [9]. Якщо не брати до уваги ці винятки, наявні дані, засвідчують наступне – жінки в цілому значно рідше бувають об'єктом агресії.

Не менш важливим є також встановлення першопричини гендерних відмінностей вияву агресії. Біологи, вивчаючи соціальну поведінку, доходять висновку, що в основі гендерних відмінностей лежать генетичні фактори. Спираючись на дану точку зору, для чоловіків притаманно вищий рівень фізичної агресії, адже така поведінка слугувала передачі своїх генів майбутньому поколінню. Науковці стверджують, що наші предки, перемагаючи суперників, шукали собі супутницю для спарювання і тим самим «увічнювали» ці гени в наступних поколіннях. І як результат цього природнього відбору в наш час чоловіки більш схильні до фізичної агресії а також до механізмів демонстрації фізіологічної адаптації до навколишніх умов. Дане припущення безумовно неможливо перевірити лише за аналізом емпіричних даних. Але, Садалла, Кенрік і Вершур [11] прийшли до висновку, що жінки вважають перевагою у чоловіків здатність до домінування. Відповідно отримані дані вказують на те, що наполеглива або агресивна поведінка може дійсно допомагати передавати модель поведінки наступним поколінням.

В основі ще одного пояснення різниці гендерних відмінностей лежить вплив соціальних і культурних чинників. Іглі разом з колегами розглядають вплив соціальних ролей на відмінності [36]. Згідно їхніх тверджень, гендерні відмінності агресії виникають через протилежність гендерних ролей, тобто уявленням про те, якою, повинна бути поведінка представників різних гендерів, в межах даної культури. У багатьох народів вважається, що жінки, на відміну від чоловіків, більш громадські істоти - для них характерна дружелюбність, занепокоєння за інших, емоційна експресивність. Від чоловіків, навпаки, очікують демонстрацію сили - незалежність, впевненість в собі, хазяйновитість.

Дана теорія підтверджувалась в багатьох роботах, та мабуть найбільшу характеристику вона отримала в мета-аналітичному дослідженні, в ході якого випробовуваних просили проранжувати опис специфічної агресивної поведінки, що вивчалась в різних роботах по агресії. Досліджувані оцінювали ступінь згубність цих вчинків, почуття тривоги або провини, яке вони б відчули, діючи таким чином, а також відповідали на запитання, чому середня людина вибирає агресію як модель поведінки. Отримані результати показали, по-перше, що жінки більшою мірою сприймають ці вчинки як згубні і породжують відчуття провини або тривоги. По-друге, представники обох статей підкреслили, що чоловіки більш схильні вдаватися до подібних дій, ніж жінки. Ці дані свідчать про те, що гендерні ролі, дійсно в якійсь мірі опосередковують гендерні відмінності. Але можливо, найголовніше те, що різниця в оцінках, виставлених реципієнтами чоловічої і жіночої статі, повністю корелює з реальними гендерними відмінностями в агресії спостерігаються в дослідженнях, що розглядалися. Іншими словами, чим більше чоловіки і жінки відрізнялися один від одного в своєму сприйнятті різних видів поведінки, які вони оцінювали, тим сильніше виявлялася схильність чоловіків демонструвати більш високі рівні агресії.

Результати цього дослідження, як, втім, і багатьох інших, свідчать про те, що гендерні відмінності в агресії, подібно гендерним відмінностям у багатьох інших видах поведінки, породжуються, хоча б частково, протилежністю гендерних ролей та стереотипів, що мають місце в багатьох культурах. Проте слід зазначити, що деякі дані наводять на думку, що саме біологічні або генетичні чинники обумовлюють велику схильність чоловіків вдаватися до численних форм агресії. Можливо, найбільш переконливим свідченням в цьому відношенні є демонстрація наявності зв'язку між рівнем тестостерону (чоловічий статевий гормон) і проявами агресивного характеру. Кілька різних робіт показують, що більш високі концентрації тестостерону асоціюються з більш високими рівнями агресії чоловіків. Крім того, виявляється, що гендерні відмінності в агресії в рівній мірі мають значення і

для осіб з гомосексуальною і гетеросексуальною орієнтацією. Якщо соціальні фактори і гендерні ролі грають основну роль в гендерних відмінностях в агресії, можна очікувати, що подібні відмінності будуть більшою мірою виявлятися серед гетеросексуалів [44]. Той же факт, що насправді це не так, говорить про те, що біологічні фактори дійсно можуть грати певну роль в породженні гендерних відмінностей в агресії.

Першопричина цих відмінностей, проте, так і залишилася нез'ясованою. Біологи, що займаються вивченням соціальної поведінки, переконані, що в основі гендерних відмінностей в агресії заключено вплив генетичних факторів. Відповідно до цієї теорії, чоловікам високий рівень фізичної агресії більш властивий, адже в минулому така поведінка давала можливість передавати свої гени наступному поколінню. Вони стверджують, наші предки, шукаючи самку для спарювання, перемагали суперників завдяки високому рівню фізичної агресії. Така поведінка значно підвищувала шанс передати гени наступним поколінням. Як результат такого відбору, пов'язаного з відтворенням - нинішні чоловікам більш властива фізична агресія, а також демонстрація фізіологічної адаптації та механізмів, пов'язаних з такою поведінкою.

Такі припущення, безумовно, не можна перевірити за допомогою прямого емпіричного дослідження. Однак деякі дані можуть бути інтерпретовані як підтвердження припущення, що гендерні відмінності в агресії породжуються, принаймні частково, генетичними факторами. Наприклад, Садалла, Кенрика і Вершур [9] прийшли до висновку, що жінки, на відміну від чоловіків, вважають схильність до домінування у свого можливого чоловіка дуже привабливою рисою. Такі дані свідчать про те, що наполеглива або агресивна поведінка може дійсно допомагати чоловікам передавати свої гени наступному поколінню - головна проблема, відповідно до доктрини біологів, які вивчають соціальну поведінку. Однак, необхідно звернути увагу на наступне: це ні в якому разі не означає, що чоловіки зобов'язані демонструвати більш високі рівні агресії, ніж жінки.

Ще одним припущенням у появі різниці виявів агресії між чоловіками та жінками є те, що на такі вияви впливає саме гормональний фон. Стійкість статевих відмінностей наводить на думку, що не в залежності від культури та національності на формування агресивної поведінки впливає рівень гормонального фону. Враховуючи те, що тестостерон у крові чоловіків в десять разів вище, ніж у жінок, дослідники помітили що на формування агресивної поведінки впливають андрогени. Оскільки тестостерон впливає на формування ознак маскулітності (наприклад, на появу вторинних статевих ознак, таких як зниження голосу і поява волосся на тілі), можна припустити, що він сприяє і появі у чоловіків високого рівня агресії. Відповідно до цієї гіпотези, тестостерон повинен мати пряме відношення до підвищеної агресивності.

Статеві гормони можуть впливати перш за все на формування гендерних відмінностей в період внутрішньоутробного розвитку, тобто гормони, що виробляються в статевих залозах плода під впливом сигналів, що надходять і формуються з нейрогуморальних центрів головного мозку, можуть створити відмінності, які пізніше знайдуть відображення в поведінці. Однак література по перинатальним гормонам говорить про порівняно слабкий їх вплив.

Проте є дані, що свідчать про те, що діти, що піддавалися впливу андрогенних речовин в перинатальний період, більш агресивні, ніж діти, що не випробували такого впливу. Рейниш [9] попросила дітей, що піддавалися дії андрогенних речовин в перинатальний період, і їх сибсов, що не зазнали такого впливу, уявити собі, як вони стали б поводитися в можливих міжособистісних конфліктах. Вона прийшла до висновку, що хлопці і дівчата які піддавалися впливу андрогенів в дородовий період, на відміну від їхніх рідних братів і сестер, що не зазнали такого впливу, при вирішенні подібних конфліктів більш схильні до агресивних випадів з застосуванням фізичної сили.

2.2 Гендерна специфіка вербальної комунікації

Проблематика різностатевого спілкування охоплює майже всі соціальні сфери і впливає не тільки на окремих індивідів, а й на цілі групи людей. У різних сферах діяльності, коли відбувається діалог між чоловіком і жінкою, можна говорити про гендерну різницю комунікантів. Таким чином, розмова між чоловіком і жінкою - це теж свого роду міжкультурне спілкування, де за кожним індивідом в соціумі закріплюється гендерна роль. Це означає, що думка про ідентичність жінки і чоловіка в контексті статевої комунікації, спочатку неправильна.

Вчені з'ясували, що структура чоловічого і жіночого мозку має відмінності, і цей факт відбивається в момент мовного акту. Мовний акт - цілеспрямована мовна дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовної поведінки, прийнятими в даному суспільстві; одиниця нормативної соціомовної поведінки, розглянута в рамках прагматичної ситуації [2].

Будовою мозку пояснюється наступний факт: в процесі спілкування чоловіки зазвичай концентруються на деталях, а жінки на ситуації в цілому, це пов'язано з тим, що у чоловіків вербальна і візуальна сфера менше пов'язані один з одним, ніж у жінок. Відомо, що чоловікам в більшій мірі, ніж жінкам притаманний дух змагання в процесі спілкування. Жінки ж легше і швидше йдуть на контакт. пояснюється це тим, що у чоловіків центри агресії більш активні, ніж у жінок, тому останні більше йдуть на поступки і доброзичливі [16, с.12]. Чоловіки і жінки оцінюють сказане неоднаково, жінки проєктують отримане повідомлення на моральну сторону, чоловіки – на матеріальну. Отже, приналежність до статі прямо впливає на процес спілкування.

В ході розгляду питання про мовну діяльність, вченими дослідним шляхом були виявлені відмінності чоловіків і жінок в різних областях науки: лексиці, фонетиці, стилістиці, синтаксисі.

Жінки частіше вдаються до використання емоційної лексики, що слугує для передачі почуттів і переживань, їм властиво вживання

зменшувальних форм. Також відмінною рисою є використання великої кількості ввідних слів, визначень, модальних конструкцій, які допомагають виражати різний ступінь припущення, невизначеності. Чоловіча ж мова відрізняється використанням термінів, безлічі абстрактних іменників, вступних слів, які констатують значення висловлювання, вживання жаргонізмів, активне застосування багажу професійних знань поза сферою даного спілкування.

Жіноча мова більш спокійна, м'яка, в ній простежується схильність до вживання стилістично піднесених слів, кліше, велика образність мови, використання підсилюючих частинок і афективних слів при вираженні почуттів, високе емоційне забарвлення. Чоловіча поведінка характеризується одноманітністю в висловлюваннях, використовується попередньо встановлений шаблон навіть в пропозиціях при передачі емоцій.

Жіноча мова відрізняється використанням різноманітних синтаксичних конструкцій, різних видів пропозицій: окличних, питальних, простих, складних, також використанням оборотів, ускладнень. Чоловіки часто вдаються до вживання наказових пропозицій, які спонукають до дії, використовують в мовленні різні накази, дозволи, прохання.

Дослідження в області фонетики не настільки добре освітлені, оскільки відмінності явно не виражені. Однак є роботи, які дозволяють говорити про відмінності як на сегментному (фраза, мовний такт, фонетичне слово, склад, звук), так і на суперсегментних (інтонація, наголос) рівнях. Так наприклад, особливості жіночої вимови найяскравіше проявляються в області вокалізму, а чоловічого - в сферах консонантизму: для багатьох чоловіків характерний менше розкривання рота при проголошенні звуків, ніж для жінок, що призводить до утворення більш «вузьких» голосних, менш багатих за тембром [48].

Дослідження, які порівнюють мовну діяльність двох гендерів, проводилися не тільки з точки зору рівнів мови, а також з точки зору інших факторів, що впливають на мовну діяльність. Так, дослідник Дебора Таннен в

роботі «Ти мене не розумієш» («You just do not understand », 1990) говорила про вплив на стать таких факторів як етнічний, расовий, релігійний і віковий, та охарактеризувала специфіку мовної поведінки комунікантів за наступними критеріями:

- Ведення розмови. Де для чоловіків - це обмін інформацією, а для жінок - це скоріше взаємодія. Для жінок дуже важливою є увага до деталей, що є проявом цікавості до теми бесіди, створенням контакту, а для чоловіків - цей фактор є далеко не першорядним і, навіть, в деякому сенсі, дратівливим.

- Статусні позиції. Для чоловіків важливіше знаходитися в суспільстві, де вони мають більш високий статус, перевагу над співрозмовниками, що відбивається на їх манері спілкування. Для жінок звичніше і комфортніше перебувати в колі близьких, знайомих людей, в якому не потрібно показувати своє становище в соціумі.

- Сфера спілкування. Чоловікам більш звичні публічні виступи, в той час як жінкам комфортніше вести приватні, особисті бесіди.

- Стиль слухання. Для чоловіків більш значущий інформаційний рівень розмови, для жінок, в свою чергу, рівень взаємин.

- Теми обговорення. Для чоловіків найбільш актуальні теми політичні, економічні, суспільні, ніж бесіди на інтимну тематику. Вони віддають перевагу розмовам чітким, конкретним, заснованим на фактах. Жінки ж у більшості своїй ведуть приватні бесіди, базуються на почуттях, переживаннях. Досить рідко протилежні гендери можуть з однаковим інтересом підтримувати дискусії один одного і відчувати себе в них комфортно [40].

Розгляд питання про гендерні відмінності в спілкуванні допомогло виявити, що існує досить значна різниця в міжстатевому спілкуванні комунікантів.

2.3 Особливості гендерної вербальної агресивності

В рамках психолінгвістичної концепції, зокрема психологічної теорії діяльності (Л.С.Виготський, А.Н. Леонтьєв, А.А. Леонтьєв, Р.А. Лурія і ін.), вербальний агресивний акт розглядається як інтеріоризація вчинку. Суть будь-якого явища мови, в тому числі вербальної агресії, полягає в особливому перетворенні зовнішніх процесів (різних реакцій на негативні емоційні подразники) у внутрішні, пов'язані з мовно мисленнєвою діяльністю. Вербальна агресія - це словесний вираз негативних почуттів, емоцій або намірів через форму і (або) зміст висловлювань [46].

Дослідниками даної проблематики доведено, що жіноча мовна практика більш консервативна, нормативна. Жінка як основний вихователь підростаючого покоління більш схильна до непрямих форм прояву вербальної агресії, ніж відкритих. Для усного мовлення чоловіків більш характерною є реалізація низхідних тонів, які свідчать про категоричність і впевненість. Жіноче усне мовлення більш прискорене, ніж чоловіче. Чоловіки більше жінок сприйнятливі до неологізмів, у них в мові більше термінологічної та професійної лексики. У повсякденному житті жінки менше чоловіків схильні використовувати нецензурну лексику, лайки. У фруструючих ситуаціях вербальні агресивні реакції у жінок пов'язані з використанням оціночних прикметників, у чоловіків - прикметників, що вказують на кількісні і параметричні відносини. Негативна конструкція пропозицій є рисою чоловічої мовної продукції [30]. Американський психолог лінгвіст Конклін до числа особливостей жіночого мовлення відносить емоційність, невпевненість, невизначеність, нерішучість, більш часте вживання одиниць афектованої лексики, частинок, оклику пропозицій, гіпербол [19].

В цілому дослідниками виявлено, що прояви вербальної агресії дуже неоднорідні по мотивації, ситуаціям мовної діяльності і вербальним поведінковим реакціям, що має важливе методологічне значення для вироблення адекватних методів корекції мовної поведінки і комунікативних

стратегій, які гармонізують процес спілкування. Тому методично виправданою видається здійснювана нами спроба інтегрувати єдність форми та змісту висловлювань в понятті дискурсу. Під дискурсом слідом за Т.А. Ван Дейком в даному контексті розуміються специфічні особливості вербального продукту комплексної комунікативної дії [10].

Найбільш часто піддається розгляду письмовий дискурс, але коректним є віднесення до дискурсу також усного мовлення. Дискурс як стиль мовної поведінки сходить до питання про стильові відмінності поведінки чоловіків і жінок, специфіці інтелектуального розвитку хлопчиків і дівчаток. Очевидно, усний і письмовий дискурс має свої специфічні особливості, пов'язані з різними психологічними механізмами функціонування мови, рівнями актуалізації мовної свідомості і індивідуальними особливостями мовних кодів особистості [5]. Таким чином, можна резюмувати, що експлікація агресії в усному і письмовому дискурсі має свої особливості, пов'язані як зі специфічними властивостями протікання мовленнєвої діяльності, так і з особливостями породжує її індивіда [41]. Ступінь прояву і форми вербальної агресії обумовлені соціокультурними факторами: по-перше, ставленням до мовної агресії і ступенем її бездоганності в суспільстві, культурі; по-друге, традиційної для даного суспільства формою сублімації вербальної агресії.

Закономірно припустити, що мотивація і індивідуальні способи вираження вербальної агресії чоловіками і жінками неоднакові. В даний час дослідники вже знаходять диференційні критерії жіночої та чоловічої вербальної поведінки, пов'язані з різною соціальною природою мовної свідомості чоловіків і жінок, «неоднаковістю» сприйняття ними вербальних стереотипів, специфікою «квантування» індивідуальної картини світу і т.д. [8]. Подібні психологічні дослідження статево-рольових відмінностей, гендерний фокус розгляду проблем перерозподілу соціальних функцій в суспільстві, що відбивається в мовній свідомості, стають все більш значущими у вітчизняній гендерології [11].

За А.Г. Асмоловим [3], численні дослідження статевих відмінностей в соціогенезі і онтогенезі, що аналізують прояви статевих відмінностей в диференціації соціальних ролей, формування самосвідомості особистості і т.д., розглядають біологічну стать як «безособову» передумову формування психологічної статі особистості. Індивідуальні властивості людини (біологічна стать) в контексті певного способу життя є передумовою становлення особистості і, перетворюючись в процесі життя, сприяють формуванню психологічного поля індивідуальності. Індивідуальні властивості, трансформуючись через означення, в тому числі через «символізацію», стаючи знаками, можуть бути засобами оволодіння поведінкою особистості, допомагають виробити індивідуальний стиль діяльності.

Під агресивним дискурсом розуміється мовний смисловий блок комунікативної події, що містить концепт агресії і що обумовлює використання певної лексики. Одні словоформи і вирази вживають жінки, а інші - чоловіки. Явну схожість лише у відмінностях, продиктованих нормою мови. Жінкам властиво ставити під сумнів свої вчинки, але у випадках, коли вони вважають свої дії виправданими, жінки не пригнічують в собі агресії. Важливо відзначити, що жіночої статі в більшій мірі властива аутоагресія (спрямована на себе), (наприклад, «так, я дурна! Убийте мене за це!», «Я погана дружина і мати» і т.д.), а чоловікам гетероагресія (спрямована на інших). (Наприклад, «закрий свій рот », «забирайся геть, «вмазати б тобі!»). Чоловіки сприймаються більш агресивними, ніж жінки, а жінки - більш конфліктними, підозрілими, образливими і запальними, ніж чоловіки. Жінки більш схильні до прояву імпліцитних форм ворожості, які виражаються в зневажливому зверненні, ігноруванні або знеціненні соціального статусу об'єкта агресії. (Наприклад, «І це галантний джентльмен ?! », «А де ви тут колектив бачите ?! », «Ну, і що ти нам на це скажеш ?! ») [17].

Питання мовної агресії осіб різної статі пов'язаний з питанням про свободу вираження емоцій цими особами. Як правило, жінки вільніше

чоловіків висловлюють свою емоційність, помічено, що з віком ця різниця стає більше за рахунок маскуванню чоловіками своїх емоційних настроїв в силу соціальних норм. Жінкам незалежно від віку притаманна велика експресивність, при цьому жінки демонструють більш емоційну поведінку в жіночих групах, ніж у змішаних. Дівчата і юнаки намагаються контролювати свої емоції, коли комунікують з представниками протилежної статі. Юнаки намагаються обмежити емоції симпатії і емпатії, а дівчата - прояви агресії. Відзначається, що жінки краще кодують експресивне вираження щастя, чоловіки - гніву і злості. Перераховані відмінності проявляються у вихованні та засвоєнні представниками різної статі соціальних норм: те, що «пристойно» для жінки «непристойно» для чоловіків, і навпаки [45]. (Наприклад, жінки частіше за чоловіків відкрито висловлюють невдоволення: «Як мені все набридло!», «Гори воно все синім полум'ям!», «Мене нудить від цієї ситуації!», «Подивися, як ти виглядаєш, коли ти вже собою займешся?»).

У кооперативній бесіді жінка делікатніше реагує на переривання своєї промови, тоді як представник сильної статі висловлює своє обурення емоційно і агресивно і на переривання мови своїм співрозмовником відповідає тим же. Чоловік перебиває жінку частіше. («Не перебивай мене!», «Ще раз переб'єш мене - я встану і піду!»).

Американські дослідники Д.Гейдж і Н.Бенфорд прийшли до висновку, що жінки починають свою монологічну мову не з головного, а з дрібних незначних деталей, що може викликати у співрозмовника агресивну реакцію [12]. На думку В.І. Жельвіс і А.П. Мартинюка, жінка більш ввічлива у спілкуванні до співрозмовника і стримана у вживанні грубої, інвективної лексики. Жінки вважають агресивність небажаним явищем і прагнуть уникнути підстав до її виникнення, що зменшує можливість демонструвати мовну агресію зовні [15]. Найбільш ввічливі форми зустрічаються у жінок, найбільш грубі у чоловіків. Жінки частіше за чоловіків схильні звертатися до евфемізації в зв'язку з небажанням використовувати в своїй промові пейоративні та інвективні вираження. (Наприклад, «дівчина легкої

поведінки», «Жінка бальзаківського віку», "не наділена інтелектом», «психологічно нестійка» та ін.).

Передбачається, що чоловіки більше жінок схильні жартувати, іронізувати, передражнювати та отримують задоволення від жартів і анекдотів на агресивні та сексуальні теми, в той час як жінкам імпонує «безглуздий», нетенденційний гумор. Крім того, «підколи» і глузування сексуального і агресивного характеру частіше принижують жінок і виставляють їх об'єктом іронії. В ході спостережень встановлено, що жінки частіше за чоловіків використовують гумор (наприклад, кумедні ситуації з особистого досвіду), з метою домогтися емоційного зближення з комунікантом, встановлення контакту в групі. Відзначено, що чоловіки частіше за жінок використовують у своїй промові грубі натяки, глузування, жарти, щоб привернути до себе увагу, справити враження і створити власний позитивний образ в очах інших. У чоловічих групах частіше, ніж в жіночих, спостерігається подразнювання [45].

В цілому, мовна агресія є різновидом ворожих дій вербального характеру, що завдають шкоди їх адресату, моральну шкоду. На нашу думку, антисоціальний характер мовної агресії не вимагає доказів.

Актуальність дослідження мовної агресії обумовлена низкою тенденцій, які зачіпають сучасну сферу мовної практики, де, зокрема, спостерігається загальне зниження рівня мовної культури, інвективізація і вульгаризація мови, активна експансія в нормативній мові жаргонних елементів різних сфер, зняття контролю над комунікативними нормами, стримуючими вербальну агресію [45].

Висновки до розділу II

Стереотипи суспільства підтверджують, що певна відмінність у вияві агресії між чоловіками та жінками все ж таки існує. Соціальні та генетичні фактори найбільш впливають на такі відмінності. Чоловіки менше переживають провини і тривоги. Жінки - більше схвильовані тим, які наслідки будуть потім. Порівняно з цим жінки з допомогою вияву агресії

знімають стрес (вивільняють негативні емоції, проявляють гнів), а чоловіки розглядають агресію як інструмент, вважають її формою поведінки, яку використовують як метод отримати соціальну чи матеріальну винагороду. Разом з тим жінки використовують агресію опосередковано, тобто наносять шкоду жертві манівцями, чоловіки – вдаються до прямих її проявів. Величина розриву в різниці коливається в залежності від обстановки і інших чинників, а також від форми агресії.

Науковці виносять різні першопричини відмінностей. Біологи стверджують, що в причині появи відмінностей лежать генетичні фактори. Разом з тим, ще однією причиною встановлено вплив соціальних і культурних чинників. Ще одним припущенням в появі різниці вияву агресії впливає гормональний фон.

Вчені з'ясували, що структура чоловічого і жіночого мозку має відмінності, і цей факт відбивається в момент мовного акту. В процесі спілкування чоловіки зазвичай концентруються на деталях, а жінки на ситуації в цілому, це пов'язано з тим, що у чоловіків вербальна і візуальна сфера менше пов'язані один з одним, ніж у жінок. Чоловікам притаманний дух змагання в процесі спілкування, жінки - швидше йдуть на контакт. Жінки проєктують отримане повідомлення на моральну сторону, чоловіки – на матеріальну.

Вербальна агресія - це словесний вираз негативних почуттів, емоцій або намірів через форму і (або) зміст висловлювань.

Жіноча мовна практика більш консервативна, нормативна. Жінка як основний вихователь підростаючого покоління більш схильна до непрямих форм прояву вербальної агресії, ніж відкритих. Для усного мовлення чоловіків більш характерною є реалізація низхідних тонів, які свідчать про категоричність і впевненість. Жіноче усне мовлення більш прискорене, ніж чоловіче. Чоловіки більше жінок сприйнятливі до неологізмів, у них в мові більше термінологічної та професійної лексики. У повсякденному житті жінки менше чоловіків схильні використовувати нецензурну лексику, лайки.

Прояви вербальної агресії дуже неоднорідні по мотивації, ситуаціям мовної діяльності і вербальним поведінковим реакціям .

Жіночій статі в більшій мірі властива аутоагресія, а чоловікам гетероагресія. Жінкам незалежно від віку притаманна велика експресивність, при цьому жінки демонструють більш емоційну поведінку в жіночих групах, ніж у змішаних. Дівчата і юнаки намагаються контролювати чоловіки більше жінок схильні жартувати, іронізувати, передражнювати та отримують задоволення від жартів і анекдотів на агресивні та сексуальні теми, в той час як жінкам імпонує «безглуздий», нетенденційний гумор. свої емоції, коли комунікують з представниками протилежної статі. Юнаки намагаються обмежити емоції симпатії і емпатії, а дівчата - прояви агресії.

В цілому, мовна агресія є різновидом ворожих дій вербального характеру, що завдають шкоди їх адресату, моральну шкоду. На нашу думку, антисоціальний характер мовної агресії не вимагає доказів.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1 Методика і методи дослідження гендерних особливостей вербальної агресії

Для перевірки висунутої нами гіпотези, було висунуто наступні завдання дослідження: визначити ступінь прояву вербальної агресії у представників обох гендерних груп

- 1) виявити вектор спрямування агресивного афекту, тип реагування чоловіків та жінок у конфліктних ситуаціях соціальної взаємодії;
- 2) за допомогою контент-аналізу виявити найбільш часті форми прояву вербальної агресії
- 3) визначити відмінності у проявах вербальної агресії між чоловіками та жінками

Дослідження включало ряд етапів. На першому етапі ми виявили ступінь прояву вербальної агресії та з'ясували напрямок і тип реакції досліджених на фруструючі ситуації, визначили коефіцієнт групової конформності. На другому етапі – визначали чи існує різниця у формах вияву вербальної агресії між представниками обох гендерних груп.

В дослідженні взяли участь 30 осіб – 15 чоловіків та 15 жінок. Всі досліджувані працюють в одній організації ПрАТ «ДАТАГРУП». Організація займається наданням інформативної консультації (контакт-центр). Це підприємство приватної форми власності. Сфера діяльності організації – сфера послуг. Сама суть роботи досліджуваних включає консультування з банківських питань в телефонному режимі, тому кожного дня вони стикаються з фруструючими ситуаціями, в яких проявляється вербальна агресія.

Для встановлення гендерних особливостей вербальної агресії було використано наступні методики: тест Розенцвейга «Фруструючі ситуації» [24] та опитувальник стану агресії Басса-Дарки [6].

Напрямок і тип реакцій досліджуваних на фруструючі ситуації, та найчастіші форми вияву вербальної агресії ми визначили за допомогою тесту

Розенцвейга. Ця проєктивна методика дозволяє визначити характер реагування досліджуваних на конфліктну ситуації та встановити шлях її вирішення. Суть «Методики малюнкової фрустрації» полягає в тому, що досліджуваному пропонуються 24 ситуації, які представлені в контурних малюнках. На них зображено як мінімум 2 особи між якими не завершено діалог. Те що говорить перша людина прописується у квадраті зліва, а реципієнту пропонують дати відповідь від імені другої людини. Далі проводять аналіз відповідей за двома факторами: направлення реакції та тип реакції. За спрямуванням реакції бувають екстрапунітивними та інтропунітивними та імпульсивними. Екстрапунітивні реакції –скеровані на оточення (живе чи неживе). Тоді досліджуваний звертає увагу на зовнішню причину фрустрації, підкреслює її ступінь, та іноді перекладає вирішення ситуації на іншу особу. Інтропунітивні вже реакції скеровані на себе. Реципієнт розуміє і приймає свою провину, знаходить шляхи вирішення. Іноді досліджуваний сприймає ситуацію що склалася як сприятливу для самого себе;. Імпульсивні – такі реакції з’являються коли ситуація сприймається як незначна, та яка неминуча, при цьому якісь звинувачення з часом зникають [24].

За типом реакції бувають: перешкодно-домінантні – з «фіксацією на перешкоді». Суб’єкт акцентує на перешкодах які слугують виникненню фрустрації, при цьому для нього не важливо вони незначні, сприятливі чи несприятливі ; самозахисні – з «фіксацією на самозахисті». Це реакція, яка направлена на захист власного «Я», відповідальність за фрустрацію нікому не приписується, немає прийняття чи заперечення чієїсь провини. Необхідно-завзяті – з «фіксацією на задоволення потреб». У досліджуваного виникає постійна потреба на конструктивне вирішення ситуації, при цьому це потребують від інших, або ж сподіваються що час і хід подій автоматично вирішають ситуацію що склалася [24].

У нашій роботі ми підраховували скільки разів який тип та направлення реакції зустрічається у відповідях досліджуваного, та на основі

цього аналізували який з факторів був переважаючим у даного досліджуваного. Потім аналізували найбільш частіші прояви реакції.

Методика визначає також коефіцієнт групової конформності (GCR), що вказує на те, як саме суб'єкт адаптується до власного соціального оточення. Для цього Розенцвейг пропонує матрицю стандартних відповідей, які виражаються у 14 ситуаціях. Низький відсоток GCR свідчить, що реципієнт мало адаптований до свого соціального оточення, на фоні чого він досить часто конфліктує з оточуючими.

У нашому дослідженні ми використали прийом контент-аналіз відповідей досліджуваних на пред'явлені їм ситуації. Контент-аналіз – це якісно-кількісно орієнтований метод аналізу з метою виявлення чи виміру факторів або тенденцій, В ході нашої роботи даний метод для визначення форм прояву вербальної агресії на основі класифікації запропонованої Ю.В.Щербініною [45]. Виділені дослідницею 8 форм прояву вербальної агресії виступали в якості категорій аналізу. Одиницями аналізу були слова та словосполучення відповідного змісту. Тож категоріями аналізу були 8 форм вияву вербальної агресії:

1. Образа;
2. Погроза;
3. Грубе вимагання;
4. Груба відмова;
5. Вороже зауваження;
6. Осуд (докір, звинувачення);
7. Глузування;
8. Сварка (як гіпержанр).

Ми підраховували кількість провів (одиниць) вербальної агресії у кожній категорії та здійснювали порівняння характеру прояву кожної категорії у гендерних підгрупах.

Ступінь вияву вербальної агресії ми визначали за допомогою опитувальника Баса-Дарки, що оцінює агресію як комплексне явище.

Опитувальник включає в себе 8 індексів, які вважаються важливими показниками агресії:

- ✓ фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи;
- ✓ вербальна агресія – вираження негативних почуттів через форму і зміст словесних відповідей;
- ✓ непряма агресія – обхідним шляхом скерована на іншу особу (плітки, жарти, вибух ярості виражений в формі крику);
- ✓ негативізм – в основному агресія яка скерована на авторитетну особу або керівництво;
- ✓ роздратування – стан, коли людина при будь якому збудженні здатна до грубості та різкості;
- ✓ підозрілість – людина впевнена, що будь-хто може причинити шкоду і тому обережна та недовірлива до оточуючих;
- ✓ образа – через дійсні чи уявні страждання, через це виникає гнів по відношенню до всього світу;
- ✓ почуття провини або аутоагресія – досліджуваний впевнений, що він погана людина і тому у нього виникають докори совісті.

У контексті нашої роботи ми брали до уваги лише індекс «вербальна агресія».

3.2 Результати дослідження гендерних особливостей вербальної агресії

Проаналізували дані, отримані з допомогою опитувальника Басса-Дарки, а саме нас цікавив показник отриманий за шкалою «вербальна агресія» (отримані дані переведені в стени відображені в додатку А). Ми виявили, що серед досліджуваних високий рівень вербальної агресії у жінок частіше зустрічається ніж у чоловіків, середній рівень частіше проявляється у чоловіків ніж жінок, низький рівень за шкалою вербальна агресія

зустрічається лише у одного респондента чоловіка та одного респондента жінки(табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Рівень прояву за шкалою вербальна агресія (у %)

Рівень	Жінки	Чоловіки
Низький	7% (1)	7%(1)
Середній	73% (11)	86% (13)
Високий	20% (3)	7%(1)

Для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем вербальної агресії ми використали U-критерій Манна-Уїтні. Встановлено, що отримане емпіричне значення U- між виявом вербальної агресії чоловіків та жінок знаходиться в зоні невизначеності $U_{\text{емп}} = 71.5$ (при $U_{\text{крит}} = 56$ при $p \leq 0.01$ та $U_{\text{крит}} = 72$ $p \leq 0.05$) . Даний показник свідчить про те, що явної різниці у рівні вираження вербальної агресії між представниками обох гендерів не виявлено.

Оскільки отримані дані лише фіксували вираженість рівня вербальної агресії, але не давали змогу вивчити її якісний зміст, то на наступному етапі роботи ми, зібравши дані про змістовне наповнення вираження вербальної агресії у ситуаціях міжособистісної взаємодії, провели їх кількісний аналіз та якісну оцінку.

Процес взаємодії в нестандартних життєвих ситуаціях вивчався за допомогою тесту Розенцвейга. Кожна з отриманих відповідей оцінювалась, за двома критеріями: по напрямку реакції (агресії) і за типом реакції. Напрямки реакції поділяються на: екстрапунітивні(E), інтропунітивні(I) та імпунітивні(M). За типом реакції діляться на: прешкодливо-домінантні(ED), самозахисні(OD), необхідно завзяті(NP).

Спочатку визначали напрямок реакції (рис. 3.1), що міститься у відповіді випробуваного (Е, І або М), а потім виявляли тип реакції (рис. 3.2) : ED, OD або NP.

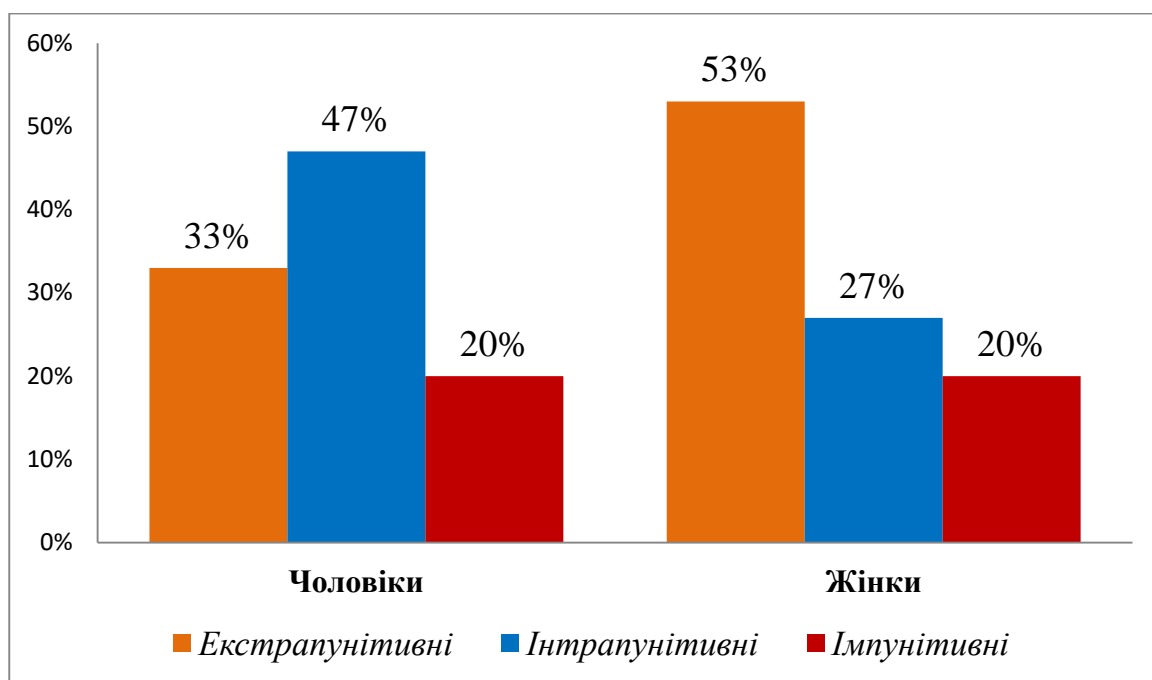

Рисунок 3.1 Напрямок реакції

Далі визначався напрямок реакції на фруструючі ситуації, в якому було виявлено, що у 53% досліджених жінок та у 33% чоловіків частіше проявляється екстрапунітивний напрямок реакції, це свідчить про те, що у жінок більше ніж у чоловіків реакція спрямована на живе або неживе оточення, засуджується зовнішня причина фрустрації, підкреслюється ступінь фруструючої ситуації, іноді вирішення ситуації вимагають від іншої особи.

У переважній більшості 47% чоловіків імпунітивне направлення реакції, коли ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, переборне, "з часом, звинувачення оточуючих або самого себе відсутні», в той час коли лише 27% жінок виявляють цей тип реакції.

Інтрапунітивний напрямок реакції зустрічається найрідше у 20% чоловіків та у 20% досліджених жінок. Для цієї категорії досліджуваних реакція спрямована на самого себе, з прийняттям провини або ж

відповідальності за виправлення ситуації, що виникла, фруструюча ситуація не підлягає засудженню. Досліджувані приймають фруструючу ситуацію як сприятливу для себе.

Далі визначався тип реакції на ситуації. У 60% жінок виявлено переважаючий необхідно-завзятий тип реакції, у чоловіків цей тип реакції виявляється лише у 20%. Це означає, що у жінок тип реакції «З фіксацією на задоволення потреби». Постійна потреба знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації у формі або вимоги допомоги від інших осіб, або прийняття на себе обов'язку вирішити ситуацію, або впевненості в тому, що час і хід подій приведуть до її вирішення.

У чоловіків переважаючим виявився тип реакції з фіксацією на самозахисті – 53% від загальної кількості реципієнтів, у жінок цей відсоток склав – 27%. Тобто чоловіки більше ніж жінки проявляють активність в формі осуду кого-небудь, заперечення або визнання власної провини, ухилення від докору, спрямовані на захист свого «Я», для них відповідальність за фрустрацію нікому не може бути приписана.

Найменший відсоток типу реакцій, що в однієї що в другій групі, припав на перешкодливо-домінантні лише в 13% жінок та у 27% чоловіків – цей тип реакції свідчить про те, що для досліджуваних перешкоди, що викликають фрустрацію, всіляко акцентуються, незалежно від того, розцінюються вони як сприятливі, несприятливі або незначні.

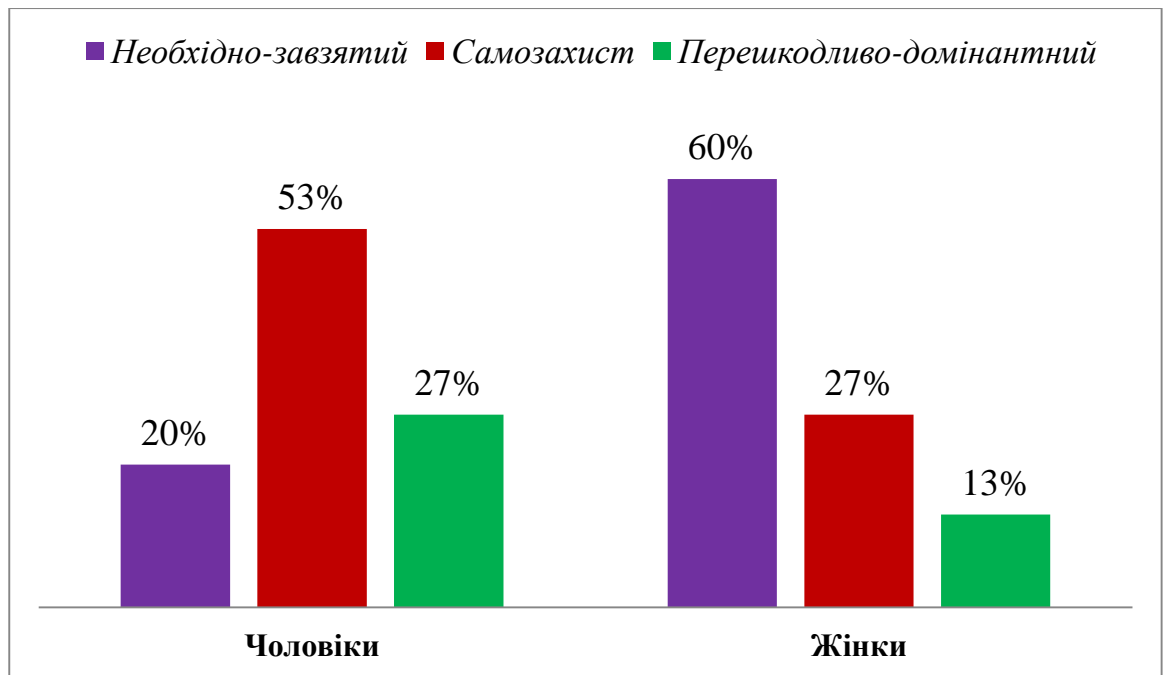

Рисунок 3.2 Тип реакції

Далі обчислювався GCR - коефіцієнт групової конформності, або, інакше кажучи, міра індивідуальної адаптації суб'єкта до свого соціального оточення (рис. 3.3).

Коефіцієнт групової конформності поділявся на низький(1-5 (до 35%), середній(6-10 до 71%) та високий(11-14 до 100%) відсоток вияву. При аналізі отриманих даних у 40%(6) досліджуваних жінок було виявлено низький рівень групової конформності та у 60% – середній рівень. У 73% чоловіків було виявлено низький рівень коефіцієнту групової конформності, а у 27% чоловіків середній рівень. Отримані дані свідчать, що переважна більшість чоловіків часто конфліктує з оточуючими, оскільки мало адаптовані до власного соціального оточення. Жінки навпаки більш адаптовані і тому краще знаходять вихід з конфліктних ситуацій.

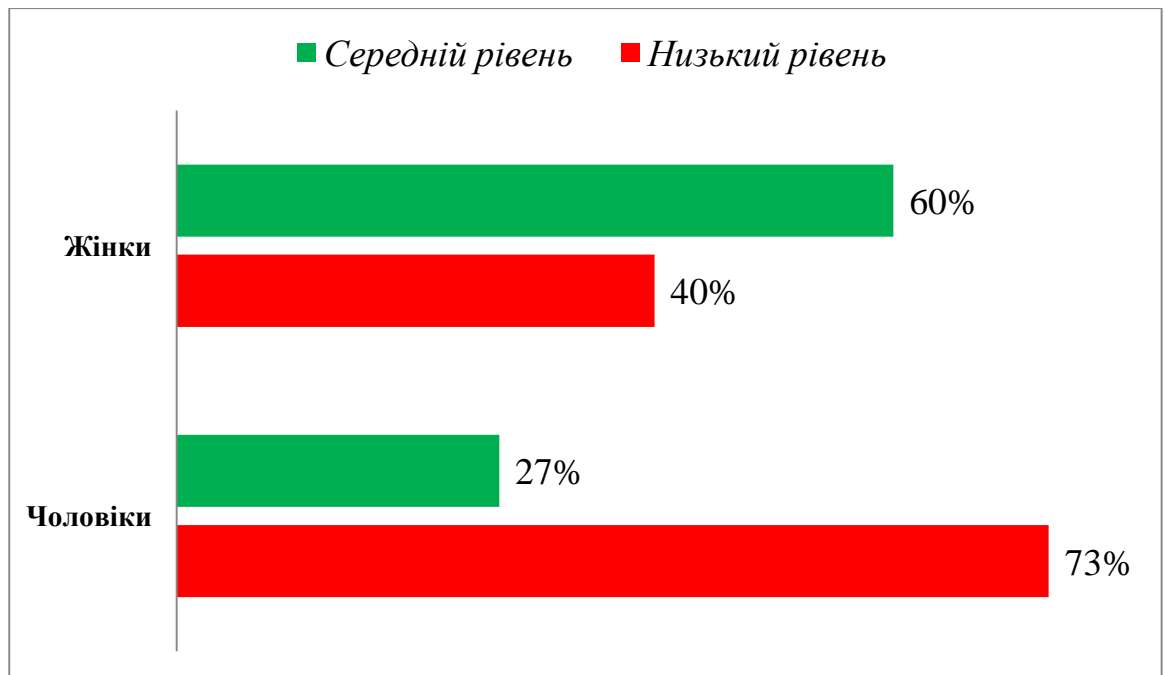

Рисунок 3.3 Рівні коефіцієнту групової конформності

Наступним етапом було проведення контент-аналізу отриманих відповідей в методиці «Фрустраційні ситуації» Розенцвейга. Він дозволив нам визначити найбільш часті форми вияву вербальної агресії серед чоловіків та жінок (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Форми вияву вербальної агресії серед чоловіків та жінок

Ситуації/форми вияву	Чоловіки		Жінки	
	Кількість	Відсоток(%)	Кількість	Відсоток(%)
<i>Образа</i>	38	18,6	11	4,7
<i>Погроза</i>	36	17,6	6	2,6
<i>Грубе вимагання</i>	31	15,2	38	16,2
<i>Груба відмова</i>	32	15,7	26	11,1
<i>Вороже зауваження</i>	14	6,7	45	19,2
<i>Осуд</i>	12	5,9	44	18,8

<i>Глузування</i>	28	13,4	37	15,8
<i>Сварка</i>	13	6,3	27	11,5
Всього	204	100	234	100

Потім отримані кількісні показники ми порівняли за допомогою U-критерія Манна-Уїтні. Отримане емпіричне значення знаходиться в зоні незначимості $U_{\text{мп}}(27.5)$. Цей показник також підтвердив, що різниці між представниками обох вибірок у схильності застосовувати вербальну агресію немає.

Але зіставлення і якісний аналіз отриманих даних дозволив встановити ряд відмінностей. Розташувавши дані в порядку зменшення, по спадаючій пріоритетності, ми виявили, що ряд відмінностей все ж існує (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Форми вияву вербальної агресії

Ситуації/ форми вияву	Чоловіки		Ситуації/ форми вияву	Жінки	
Образа	38	18,6	Вороже зауваження	45	19,2
Погроза	36	17,6	Осуд	44	18,8
Груба відмова	32	15,7	Грубе вимагання	38	16,2
Грубе вимагання	31	15,2	Глузування	37	15,8
Глузування	28	13,4	Сварка	27	11,5
Вороже зауваження	14	6,7	Груба відмова	26	11,1
Сварка	13	6,3	Образа	11	4,7
Осуд	12	5,9	Погроза	6	2,6

Перш ніж перейти до детального опису виявлених тенденцій, розглянемо найбільш часті прояви у чоловіків та жінок. При порівнянні найчастіших виявів, помітно, що у чоловіків образа складає 18,6%, погроза – 17,6% та груба відмова 15,7% всіх виявів вербальної агресії, для порівняння у жінок ті ж самі форми вияву знаходяться на останньому місці рейтингу: груба відмова-11,1%; образа – 4,7%; погроза – 2,6%.

Для перевірки того, щоб підтвердити чи дійсно існує різниця між формами вияву ми використали критерій Фішера. Метод математичної статистики, який призначений для зіставлення двох вибірок по частоті ефекту, що зустрічається який цікавить дослідника. За даним критерієм пропонується h_0 – доля осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект у вибірці 1 не більше, ніж у вибірці 2; та h_1 – доля осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект у вибірці 1 більше, ніж у вибірці 2.

Таблиця 3.4

Порівняння форм вияву вербальної агресії між чоловіками та жінками (за критерієм Фішера)

Форма вияву	$\phi^*_{\text{эмп}}$	Достовірність відмінностей
<i>Образа</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 4.552$	зона значимості
<i>Погроза</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 5.658$	зона значимості
<i>Грубе вимагання</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 0.282$	зона незначимості
<i>Груба відмова</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 1.42$	зона незначимості
<i>Вороже зауваження</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 1.535$	зона незначимості
<i>Осуд</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 4.238$	зона значимості
<i>Глузування</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 0.626$	зона незначимості
<i>Сварка</i>	$\phi^*_{\text{эмп}} = 1.879$	зона невизначеності

Тож у порівнянні із жінками чоловіки більше схильні до використання таких форм вияву вербальної агресії як образи та погрози, а жінки до застосування осуду. Тобто фактично отримані дані підтверджують

теоретичну інформацію, що чоловіки більш яскраво виражають агресію, адже згідно пропонованого пояснення Ю.В. Щербініною - образи та погрози це найбільш яскраві прояви агресії. Жінки, в свою чергу, більш сварливі та частіше осуджують оточуючих.

Чоловіки у формі образи використовують образливі, неприємні для адресата слова з негативною семантикою, аж до нецензурної лексики (що у відповідях чоловіків зустрічалось досить часто). Основною метою використання образи є оцінка, комунікативна мета якої – змінити самопочуття учасників комунікації, на основі співставлення їх вчинків та особистісних якостей. Респонденти частіше використовували непряму образу, наприклад *«подивись на себе!»*, *«как мне надоел этот недалёкий человек»* і т.д.. Не менш частим проявом у чоловіків являється також погроза. Тобто для них властиво висловлюватись до адресата з контекстом негативних наслідків у майбутньому, наприклад *«якщо він мені не поверне капелюх, я його приб'ю»*, *«відійди поки я тобі не вмазав»*, *«ти взагалі знаєш з ким ти розмовляєш?»* і т. д. . Іноді цілями стають не саме погрози, а вирішення певної комунікативної задачі – зайняти домінуючу позицію або підвищити самооцінку.

Жінки частіше ніж чоловіки використовують осуд, а саме вираження несхвалення, докори та звинувачення. Було помічено, що частіше подібна реакція виникає, коли жінка відповідала на фразу жінки, або коли третьою особою про яку говорили була жінка, наприклад у ситуації №8 досліджувані частіше відповідали *«как она могла?»*, у ситуації №20 *«я її ніколи не розуміла»*, *«от неё другого и не ожидала»*. Ще однією пріоритетною формою вербальної агресії у жінок є сварка. Сварка виникає частіше на основі попередньо створеної конфліктної ситуації, коли, на думку одного зі співрозмовників, інший порушує ці правила, які дуже часто є суб'єктивними, прийнятими і яких дотримуються у вузькому мовному середовищі, в певних ситуаціях спілкування. Частіше ця форма була помічена, коли жінка

відповідала на ситуацію в якій співрозмовник або знайомий, або знаходиться в однаковому з нею соціальному відношенні.

Провівши якісний аналіз отриманих відповідей по тесту Розенцвейга, ми можемо констатувати, що чоловіки у фруструючих ситуаціях більш агресивні по відношенню до чоловіків. Більша кількість виявів образ та погроз була помітна в ситуаціях № 1, 7, 9, 10, 13, 16 коли досліджуваний відповідав саме чоловіку. Саме в цих ситуаціях вони використовували ненормативну лексику, і на відповідь приходилось менше часу, скоріше тому, що їм не потрібно було підбирати слова у спілкуванні. До прикладу відповіді були наступними *«иди на..., тупоголовий баран», «решай проблему, иначе будет худо», « мені всеодно, на цього недоумка»*. У ситуаціях з жінками, чоловіки відповідали більш м'яко, але агресія у них проявлялась в основному у глузуванні. Вони насмішливо реагували на жіночі репліки або ж зауваження.

У досліджуваних жінок ситуація схожа, мається на увазі, що жінки частіше проявляли осуд або сварились у відповідь на жіночі репліки. У ситуаціях з чоловіками досліджувані були більш стримані, але іноді спостерігалось грубе вимагання або ж груба відмова.

В результаті вивчення проявів вербальної агресії у ситуаціях міжособистої взаємодії достовірної різниці між представниками обох гендерів у рівні вираження вербальної агресії не виявлено.

Встановлено, що за напрямком реакції на фруструючі ситуації 53% досліджених жінок проявляється екстрапунітивний напрямок реакції, для якої характерний осуд зовнішньої причини фрустрації. У переважній більшості (47% випадків) чоловіки демонструють імпунітивне направлення реакції, коли ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, переборне. Інтропунітивний напрямок реакції зустрічається однаково рідко в обох групах.

У 60% жінок виявлено переважаючий необхідно-завзятий тип реакції, а у чоловіків переважаючим виявився тип реакції з фіксацією на самозахисті – (53% від загальної кількості реципієнтів). Тобто чоловіки більше ніж жінки проявляють активність в формі осуду когось-небудь, заперечення або визнання власної провини, ухилення від докору, спрямовані на захист свого «Я». Найменший вживаним типом реакції перешкодно-домінантний тип (13% жінок та у 27% чоловіків).

Виявлено, що у групі жінок переважає (60%) середній рівень конформності , а у групі чоловіків (73%) - низький рівень групової конформності. Отримані дані свідчать, що переважна більшість чоловіків часто конфліктує з оточуючими, мало адаптовані до власного соціального оточення.

При встановленні найчастіших форм вияву вербальної агресії серед чоловіків та жінок встановлено, що у чоловіків образа складає 18,6%, погроза – 17,6% та груба відмова 15,7%, для порівняння у жінок ті ж самі форми вияву знаходяться на останньому місці рейтингу: груба відмова- 11,1%; образа – 4,7%; погроза – 2,6%. Значимими виявилися відмінності за такими формами прояву як погрози ($\varphi^*_{эмп} = 5.658$) і образа ($\varphi^*_{эмп} = 4.552$): у чоловіків такі форми вираження вербальної агресії зустрічаються частіше ніж у жінок. Чоловіки більш яскраво виражають агресію, бо образи та погрози це найбільш яскраві прояви агресії. Жінки, в свою чергу, більш сварливі ($\varphi^*_{эмп} = 1.879$)та частіше осуджують оточуючих ($\varphi^*_{эмп} = 4.238$) - зона значимості.

Ми можемо констатувати, що чоловіки у фруструючих ситуаціях більш агресивні по відношенню до чоловіків. У ситуаціях з жінками, чоловіки їх агресія проявлялась в основному в глузуванні.

ВИСНОВКИ

Загальноживаним є розуміння агресії як актів словесної або фізичної ворожості, руйнування, заподіяння шкоди, що спрямовані на іншу людину або предмет. Людська агресивність є поведінковою реакцією, яка характеризується проявом сили у спробі нашкодити особистості або суспільству. У широкому розумінні це заподіяння збитку не тільки людині або тварині, але й усякому неживому об'єкту.

Різновиди агресії: фізична агресія; вербальна агресія через форму та через зміст словесного реагування; пряма і непрямая агресія; інструментальна агресія; ворожа агресія; альтруїстична агресія; аутоагресія.

Вербальна агресія – це вияв негативних почуттів через форму (сварка, крик) або через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка). Основними формами прояву вербальної агресії є образа, погроза, грубе вимагання, груба відмова, вороже зауваження, осуд (докір, звинувачення), глузування, сварка (як гіпержанр). Однак прояви вербальної агресії дуже неоднорідні по мотивації, ситуаціям мовної діяльності і вербальним поведінковим реакціям. Мовна агресія є різновидом ворожих дій вербального характеру, що завдають шкоди їх адресату, моральну шкоду.

Існують певні відмінності у вияві агресії між чоловіками та жінками, що зумовлені як біологічними факторами, так і ситуацією, соціальними і культурними чинниками. Чоловіки менше переживають провину і тривогу, а жінки більше схвильовані наслідками їх агресії і результаті вивільнення негативних емоцій, гніву. Чоловіки використовують агресію інструментально, щоб отримати соціальну чи матеріальну винагороду, вдаються до прямих її проявів, то жінки схильні використовувати агресію опосередковано.

Вербальна агресія у жіночій мовній практиці виражена як консервативна, нормативна та має більше непрямі форм прояву. Чоловіки більше жінок схильні жартувати, іронізувати, передражнювати

Не виявлено чітких гендерних відмінностей у рівні прояву вербальної агресії, але встановлено, що жінки частіше проявляють екстрапунітивний напрямок реакції, засуджуючи зовнішні причини фрустрації, а чоловіки - імпульсивне направлення реакції, коли ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, переборне. Інтропунітивний напрямок реакції зустрічається однаково рідко в обох групах.

Жінкам більш властивий необхідно-завзятий тип реакції, а чоловікам - тип реакції з фіксацією на самозахисті. Тобто чоловіки більше ніж жінки проявляють активність в формі осуду когось-небудь, заперечення або визнання власної провини, ухилення від докору, спрямовані на захист свого «Я». Жінки проявляють більший рівень групової конформності, ніж чоловіки, які менш адаптовані до власного соціального оточення.

Найчастішими виявами вербальної агресії у чоловіків є образа, погроза та груба відмова, які у жінок найменш виражені. Достовірно чоловіки частіше ніж жінки виявляють погрози, образа, що є яскравими виразами агресії. Жінки, більш сварливі та частіше осуджують оточуючих.

Використовуючи у формі образи образливі, неприємні для адресата слова з негативною семантикою (непряма образа), чоловіки прагнуть змінити самопочуття учасників комунікації, співставляючи їх вчинки та особистісні якості. Погроза використовується в контексті негативних наслідків у майбутньому.

Жінки частіше ніж чоловіки використовують осуд, а саме вираження несхвалення, докори та звинувачення, що більш властиве спілкуванню жінка-жінка. Сварка як пріоритетна форма вербальної агресії виникає частіше на основі попередньо створеної конфліктної ситуації у взаємодії рівних по статусу співрозмовників.

Чоловіки більше вербально агресивні стосовно чоловіків, але у ситуаціях взаємодії з жінкою агресія у них проявлялась в основному у глузуванні. Жінки частіше проявляють осуд або сваряться у відповідь на

жіночі репліки, а у ситуаціях взаємодії з чоловіками вони стриманіші, але іноді використовують грубе вимагання або ж грубу відмова.

Хоча явної різниці у рівні вияву вербальної агресії між чоловіками та жінками не спостерігається, але їх агресивність відрізняється як вектором спрямування агресивного афекту, типом реагування, так формами вияву.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. Москва: Серебряные нити, 2001. 416 с
2. Арутюнова, Н.Д. Речевой акт. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: «Советская энциклопедия», 1990.
3. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. Москва: Смысл, 2001. 416 с.
4. Бандура, А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. Москва: ЭКСМО–Пресс, 1999. 512 с.
5. Барт Р. От произведения к тексту. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва, 1994. 414 с.
6. Басс А. Психология агрессии. *Вопросы психологии*. 1967. №3
7. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Москва: Олма Пресс, 2002. 510 с.
8. Берсон Я. Субъект и семантика в классицистическом дискурсе. *Русская филология*. Тарту, 1999. № 9. С. 13-22.
9. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Питер: СПб, 2001. 352 с.
10. Ван Дейк Т.А. К определению дискурса. Лондон, 1998. URL: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>

11. Волкова Э.Н. Природные и культурные факторы формирования гендерных различий. *Семья, гендер, культура: материалы междунар. конф.* Москва, 1997. С. 330-336.
12. Гейдж Д., Бенфорд Н. Как женщине научиться говорить по-мужски. Москва: Известия. 15 апреля 1993. С. 7.
13. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ): дис. канд. филолог. наук. 10.02.19. Москва, 1996. 179с.
14. Дубинко Н.А. Влияние когнитивных процессов на проявление агрессивности в детском возрасте. *Вопросы психологии*. 2000. №1
15. Жельвис В.И. Инвектива: мужское и женское предпочтение. *Этнические стереотипы мужского и женского поведения*. Питер: СПб. Наука. 1991. 88 с.
16. Иванова, Е. Гендерная проблематика в психологии: введение в гендерные исследования: учеб. пособие / под ред. И. А. Жеребкиной, Е. Иванова. Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001. С. 336.
17. Ильин Е.П. Пол и гендер. Питер: СПб, 2010. 688 с.
18. Караулов Ю.И. Русский язык и языковая личность. Москва, 1987. 261 с.
19. ConclinN.F. Toward a feminist analysis o f linguistic behavio. *Papers in women's studies*. New York, 1974. № 1.
20. Кочубей Б. И., Новикова Е. В. Эмоциональная устойчивость школьника. Москва: Сфера, 1998. 96 с.
21. Крэйхи. Б. Социальная психология агрессии. Питер: СПб, 2003. 336 с.

22. Курбатова Т. Н. Структурный анализ агрессии / Б.Г. Ананьев и ленинградская школа в развитии современной психологии. Питер: СПб, 1995. С. 27–28
23. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва: Наука, 1969. 307 с.
24. Лукин, С.Е. Тест рисуночной ассоциации С.Розенцвейга. Питер: СПб, 1993. 65 с.
25. Лурия А.Р. Язык и сознание. Москва: МГУ, 1979. 408 с.
26. Михальская А.К. Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической риторике. Москва: Академия, 1996. 189 с.
27. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., Москва: Высшая школа, 1993. 944 с.
28. Покровская Я.А. Взаимодействие вербальных и невербальных компонентов в речевом жанре оскорбления. *Языковая личность: жанровая речевая деятельность: тезисы докладов научной конференции*. Волгоград: Перемена, 1998. С. 71.
29. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии. *Вопросы языкознания*. 2002. № 1. С. 103-130
30. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии. *Вопросы языкознания*. 2002. № 1. С. 103-130.
31. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. Київ: Каравела, 2012. 328 с.

32. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Москва: МОДЭК, 2000. 304 с.
33. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. Минск: Харвест, 1999. 656 с.
34. Радина Н.К. Об использовании гендерного анализа в психологических исследованиях. *Вопросы психологии*. 1998. № 1. С. 22-27.
35. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. Питер: СПб, 2000. 416 с.
36. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Общ. ред. и предисл. Исениной Е.И. Москва: Издательская группа "Прогресс", Универс, 1994. 480 с.
37. Седов К.Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: "ссора", "комплимент", "колкость". *Жанры речи*. Саратов: ГосУНЦ "Колледж", 1997. С. 188-195.
38. Сковородников А.П. Языковое насилие в современной российской прессе./Теоретические и прикладные аспекты речевого общения (научно-методический бюллетень). Красноярск-Ачинск: 1997. С. 35-41
39. Стексова Т.И. Угроза как речевой жанр. *Жанры речи*. Саратов: ГосУНЦ "Колледж", 1997. С. 6-7.
40. Tannen, D. You just don't understand. Women and men in conversation. New. York ., 1990.
41. Ушакова ТН. Психология речи и психолингвистика в институте психологии РАН. *Психологический журнал*. 2001. № 22. С. 48-56.

42. Фурманов, И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск.: Ильин В.П. 1996. 192 с.
43. Фурманов, И.А. Межпоколенная эстафета агрессии и насилия в семье: эндогенные и экзогенные факторы. *Вестник БГУ*. 2009. Серия 3. № 1. С. 67-72.
44. Халеева И.И. Гендер как интрига познания Москва: Рудомино. 2000
45. Щербинина Ю. В. Вербальная агрессия. 2-е. изд., Москва: Изд-во ЛКИ, 2008. 360 с.
46. Щербинина Ю. Природа речевой агрессии. *Прикладная психология и психоанализ*. Москва, 2000. № 3. С. 25-38
47. Щербинина Ю.В. Русский язык: Речевая агрессия и пути ее преодоления. Москва: Флинта: Наука, 2004. 224 с.: ил.
48. Югова К. О. Гендерная специфика речевого общения англоязычных коммуникантов. *Идеи. Поиски. Решения*: сборник статей и тезисов XII Международной научно-практической конференции преподавателей, аспирантов, магистрантов, студентов, г. Минск, 26 октября 2018 г. Минск, 2018. С. 51-55.

Додаток А

Опитувальник стану агресії Басса-Дарки

Вербальна шкала (стени)

Жінки	стени	Чоловіки	стени
<i>Кобзар О.</i>	13	<i>Тарасенко Р.</i>	7
<i>Пертрик</i>	4	<i>Віктор</i>	5
<i>Ременюк Л</i>	6	<i>Савченко Д.</i>	5
<i>Дубовська К.</i>	5	<i>Гурін О.</i>	9
<i>Сосой К</i>	10	<i>Семенченко В.</i>	5
<i>Легейда Н.</i>	10	<i>Моренець В.</i>	5
<i>Самчук І.</i>	9	<i>Олефір Д.</i>	10
<i>Севонькаєва Г.</i>	7	<i>Мирилко С</i>	5
<i>Суріна О.</i>	8	<i>Штанько О.</i>	9
<i>Книш М.</i>	7	<i>Мироненко М.</i>	5
<i>Гриценко І</i>	7	<i>Чернета А.</i>	5
<i>Сосоєнко Т.</i>	5	<i>Поліщук В.</i>	6
<i>Линник Я.</i>	7	<i>Яловенко О.</i>	4
<i>Обмачівська Н</i>	5	<i>Ярошев О.</i>	5
<i>Цокота М.</i>	9	<i>Дигал Я.</i>	6

Додаток Б**Автоматичний розрахунок стев за U-критерієм Манна-Уїтні**

<i>№</i>	<i>Вибірка 1</i>	<i>Ранг 1</i>	<i>Вибірка 2</i>	<i>Ранг 2</i>
1	13	30	7	19
2	4	1.5	5	8
3	6	15	5	8
4	5	8	9	24.5
5	10	28	5	8
6	10	28	5	8
7	9	24.5	10	28
8	7	19	5	8
9	8	22	9	24.5
10	7	19	5	8
11	7	19	5	8
12	5	8	6	15
13	7	19	4	1.5
14	5	8	5	8
15	9	24.5	6	15
Суми:		273.5		191.5

Результат: $U_{\text{Емп}} = 71.5$

Критичне значення

$U_{\text{Кр}}$	
$p \leq 0.01$	$p \leq 0.05$
56	72

Додаток В

Автоматичний розрахунок форм прояву вербальної агресії

U- критерія Манна-Уїтні

№	Вибірка 1	Ранг 1	Вибірка 2	Ранг 2
1	38	13.5	11	2
2	36	11	6	1
3	31	9	38	13.5
4	32	10	26	6
5	14	5	45	16
6	12	3	44	15
7	28	8	37	12
8	13	4	27	7
Суми:		63.5		72.5

Результат: $U_{\text{Емп}} = 27.5$

Критичне значення

$U_{кр}$	
$p \leq 0.01$	$p \leq 0.05$
9	15